

The background of the cover is a photograph of an otter swimming in a body of water. The otter's head is in the foreground, looking towards the camera, with its eyes and whiskers visible. Its body extends into the background, creating a sense of movement. The water is dark and slightly rippled, with some light reflecting off the otter's fur and the surface of the water.

ZOOGDIER

JAARGANG 19 • NUMMER 2 • JUNI 2008

Comeback van de otter

Vlaamse vreemdelingen

Everzwijnen rukken op

Help, de muskusrat verzuipt!

Inhoud

- 3 Het gaat goed met de otter
- 6 Carnivore exoten in Vlaanderen
- 10 Interview met Jacob van Olst, voorzitter VZZ
- 13 Zwijnen terug in Vlaanderen
- 16 Zoogdieren en truffels
- 19 Epidemieën in Nederlandse konijnenpopulaties
- 22 Hyperlink
- 24 Forum: Help, de muskusrat verzuipt!
- 26 Waarnemingen: Hollandse bultrug op reis
- 28 Kort nieuws
- 31 Agenda & adressen
- 32 Het moment van...

ZOOGDIER is het populair-wetenschappelijk kwartaaltijdschrift van de Zoogdierverseniging VZZ (Nederland) en de Zoogdierenwerkgroep en de Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt (Vlaanderen).

Op de voorpagina: otter, gefotografeerd door Hugh Jansman van Alterra

Aanwijzingen voor auteurs

- Concept artikelen en andere kopij sturen naar: redactie.zoogdier@vzz.nl
- Deadlines voor insturen artikelen zijn: 1 juli, 1 oktober, 1 januari, 1 april.
- De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te redigeren of te weigeren.
- Nadere aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie.

Lidmaatschap VZZ en abonnement Natuurpunt

Lidmaatschap van Zoogdierverseniging VZZ met alleen de ontvangst van Zoogdier kost 18 euro per jaar. Lidmaatschap met daarnaast het wetenschappelijke tijdschrift Lutra kost 30 euro per jaar. Overmaken op Postbank 203737 of voor België op rekening 000-1486269-35, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Opzeggen: uitsluitend schriftelijk, voor 1 december bij het Bureau van de Zoogdierverseniging VZZ.

Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier abonneren door 8,50 euro over te maken op 000-1486269-35 onder vermelding van: "Zoogdier" en het "lidnummer".

ISSN 0925-1006

Redactieadres

Redactie Zoogdier, Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, 026-3705318, redactie.zoogdier@vzz.nl

Redactie

Steve Geelhoed, Maurice La Haye, Rob Koelman, Alice Pilot (secretaris), Johannes Regelink, Jos Teeuwisse (hoofdredacteur), Bob Vandendriessche, Goedele Verbeylen.

Eindredactie

Eric van Kaathoven

Medewerkers

Dirk Criel, Dick Klees, Bastiaan Meerburg, Rollin Verlinde

Vormgeving

BARD87, 's-Graveland

Losse nummers Zoogdier

Losse nummers kosten 6 euro (inclusief porto) en zijn te bestellen via het redactieadres o.v.v. jaargang en nummer.

Nieuwe eindredacteur

Nieuw bij de redactie van Zoogdier en op het kantoor van de Zoogdierverseniging VZZ is communicatiemedewerker en eindredacteur van Zoogdier, Eric van Kaathoven. We stellen hem even voor.

Eric is half april overgekomen van de Stichting Natuur en Milieu waar hij communicatieadviseur was voor het team Natuur en Landbouw. Hij leidde daar onder andere de campagne Nacht van de Nacht, een pleidooi tegen de toenemende lichtvervuiling en voor het behoud van de donkere nacht. Eric was tevens campagneleider van de pas opgestarte campagne 'Voor mij? Graag zaagselvrij!' waarin de milieuorganisatie bedrijven als Friese Vlag aanspreekt op hun rol in de kap van het regenwoud. Hoe dat zit? Kijk op www.natuurenmilieu.nl en op www.nacht-vandenacht.nl. Daarvoor werkte hij bijna tien jaar voor de Gelderse Milieufederatie en studeerde hij Milieukunde aan de universiteit van Nijmegen.

Eric was eerder eindredacteur van Leefmilieu (van de Nederlandse vereniging Leefmilieu), de Gelderse Milieukrant, de Nijmeegse Stadskrant en van diverse websites waaronder Milieuhulp.nl.

Foto Hugh Jansman / Alterra

Na herintroductie in 2002:

Het gaat goed met de otter

Na het uitsterven van de otter, *Lutra lutra*, in Nederland in 1989 werd in juli 2002 gestart met de herintroductie van de soort in de Kop van Overijssel. Sindsdien heeft de otterpopulatie een sterke groei door gemaakt met als resultaat dat in de winter van 2007-2008 meer dan 35 otters konden worden aangetoond. De herintroductie verloopt zeer succesvol maar sterfte door het verkeer is een groeiend probleem.

Door D.R. Lammertsma, A.T. Kuiters, F.J.J. Niewold, H.A.H. Jansman, H.P. Koelewijn, M.I. Perez-Haro, M.C. Boerwinkel & J. Bovenschen.

In Zoogdier 14 (4) werd al eerder bericht over het vrijlaten van de eerste 15 otters in de Weerribben en De Wieden in 2002 en 2003. Na het uitzetten van deze eerste 15 otters zijn in de periode 2004-2007 nog eens 14 dieren vrijgelaten in de Weerribben, De Wieden en de Rottige Meenthe. Deze gebieden zijn gelegen in de Kop van Overijssel en vormen een min of meer samenhangend moerasgebied van meer dan 20.000 hectare. Van de 29 uitgezette otters waren er 17 in het wild gevangen en kwamen 12 dieren uit gevangenschap. Aanvankelijk werden vooral wildvang otters uit Oost-Europa losgelaten, maar door strengere Europese regels zijn de laatste jaren vooral otters uit gevangenschap uitgezet (Lammertsma, 2003).

Om de otters na vrijlating te kunnen volgen, is bij alle dieren een zender in de buikholte aangebracht. Dankzij de zenders was het mogelijk na te gaan hoe de dieren hun nieuwe leefgebied verkenden en waar ze zich uiteindelijk vestigden. Ondanks de geringe aantallen uitgezette dieren, kan gesteld worden dat zowel wilde als gevangenschapsotters een goede kans hebben om zich in het uitzetgebied te vestigen (tabel 1). Na drie maanden hadden 16 van de 29 otters zich in een bepaald deel van het gebied gevestigd en waren de dieren in een min of meer vast gebied actief. De overleving van dieren uit gevangenschap bleek in deze verkenningsfase vergelijkbaar met die van de wildvang dieren. In de eerste drie maanden stierven twee wilde

otters (12%) en twee gevangenschapsotters (17%). Na één jaar was de sterfte onder beide groepen opgelopen tot vijf wildvang otters (29%), waarvan twee gevestigde dieren en vier gevangenschapsotters (25%), waaronder één gevestigd dier. Zowel wildvang otters als otters uit gevangenschap blijken geschikt voor herintroductie, maar beide groepen kennen hun eigen specifieke 'problemen'. Otters uit het wild blijken vaker weg te trekken en daardoor verloren te gaan voor het uitzetproject, vermoedelijk omdat een deel van de wilde dieren 'homing'-gedrag vertoont; dat wil zeggen, na vrijlating gaan ze actief op zoek naar hun oude territorium. Voor otters uit gevangenschap kan de vertrouwdheid met mensen een probleem

Tabel 1

Vestiging en overleving van otters in het uitzetgebied 3 maanden na uitzetten. De dieren waren afkomstig uit het wild of uit gevangenschap. Let op: dieren kunnen in meerdere categorieën vallen (bijvoorbeeld weggetrokken én dood).

3 maanden na uitzetting				
	aantal uitgezet	Gevestigd	Weggetrokken	Dood
Wilde otters	17	47% (8)	47% (8)	12% (2)
Otters uit gevangenschap	12	67% (8)	17% (2)	17% (2)

zijn. Twee otters uit een dierentuin bleken na het uitzetten helaas te tam, ondanks de eerdere verzekering van de betreffende dierentuin dat ze in voldoende mate zonder direct menselijk contact waren grootgebracht. Eén dier werd de dag na het uitzetten teruggevangen en getransporteerd naar Natuurpark Lelystad, het andere dier was helaas niet meer terug te vangen en overleed na twee weken onder water, in een winternest van een muskusrat. Deze dieren zijn meegenomen in de analyses.

Voortplanting De gebruikte zenders hebben slechts een beperkte levensduur, zodat na het uitvallen van de zenders de otters door middel van sporenonderzoek zijn gevolgd. Sporen zijn vooral in de winterperiode duidelijk zichtbaar. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om smalle wissels tussen petgaten en wateren, voetsporen op niet begroeide oevers, tunneltjes onder de vegetatie en opgangen aan de waterkant. Daarnaast zijn verspreid langs oevers op kale markante plaatsen, zoals boven het water hangende boomstronken en plankiertjes, spraints (otteruitwerpsels) te

vinden, waarmee de otters hun territorium afbakenen.

Deze spraints werden verzameld om de identiteit van de desbetreffende otter te achterhalen (Jansman, 2000). Aan de hand van het DNA-profiel kan niet alleen worden vastgesteld van welk individu een spraint afkomstig is, maar bijvoorbeeld ook wie de ouders waren en/of het een nakomeling betreft van uitgezette otters. In de winter 2007-2008 werden meer dan 600 verse spraints bemonsterd, 300 daarvan hebben een goed DNA-profiel opgeleverd. Aangezien al sinds de start van de herintroductie spraints zijn verzameld, was het mogelijk om te reconstrueren welke otters nakomelingen hebben gehad, hoeveel dieren in het gebied aanwezig zijn, waar ze zich globaal ophouden en hoe de populatie zich ontwikkelt. Uit de resultaten blijkt dat de populatie flink groeit (figuur 1). Afgelopen winter waren voor het eerst sinds de start van de herintroductie meer otters in het uitzetgebied aanwezig (35) dan er in totaal zijn uitgezet. De groei van de populatie is naast het herhaald uitzetten van dieren, vooral het resultaat van voortplanting door uitgezette otters en hun nako-

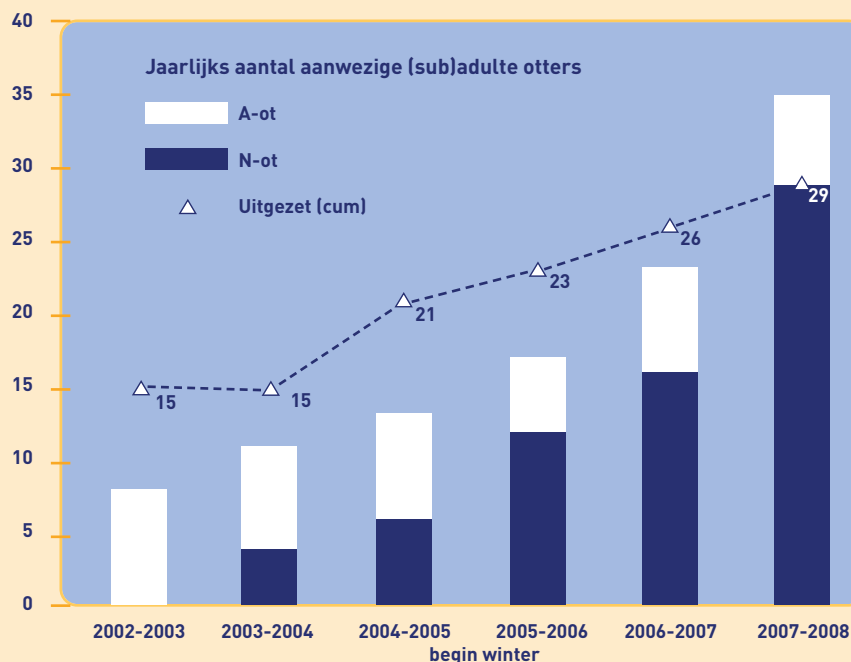
melingen. De in het wild geboren nakomelingen van de uitgezette otters gingen zelfs al in hun tweede levensjaar aan de voortplanting deelnemen.

In vergelijking met buitenlandse onderzoeken (Ansorge et al., 1997; Sidorovich, 1991) is het aantal jaarlijks aan de voortplanting deelnemende vrouwtjes erg hoog, naar schatting meer dan 90%, wat ongetwijfeld heeft bijgedragen aan de sterke groei van de populatie. Het aantal jongen dat een vrouwtje krijgt is erg moeilijk te bepalen. Jonge otters gaan pas sprainten als ze subadult zijn, en kunnen eerst dan via hun DNA geïdentificeerd worden. Op basis van de data tot en met mei 2007 (dus exclusief de winter 2007-2008) zijn in totaal 29 nakomelingen aangetoond uit 18 worpen, hetgeen overeenkomt met $1,55 \pm 0,85$ jong per worp. De worpen zijn ongetwijfeld groter, maar de dieren die in hun eerste jaar sterven, worden door deze wijze van monitoren grotendeels gemist.

Sterfte De sterke groei van de populatie is goed nieuws, maar een toenemende bron van zorg is het aantal doodgereden otters in en rondom de uitzetgebieden. De

Foto Hugh Jansman / Alterra

Figuur 1

Aantalsontwikkeling in het uitzetgebied per winterperiode.

A-ot = aanwezig uitgezette otters, N-ot = aanwezige nakomelingen, Uitgezet (cum) = cumulatief aantal uitgezette otters.

Figuur 2

Verspreiding van de otter in de winter van 2007-2008.

afgelopen jaren zijn 14 in het uitzetgebied geboren otters als verkeersslachtoffer teruggemeld (dus exclusief uitgezette exemplaren). Gezien het aantal dieren dat jaarlijks uit de populatie verdwijnt, lijken vooral subadulte mannetjes een hoge sterfte te hebben, namelijk ca. 80%. Voor volwassen otters in het uitzetgebied zijn de jaarlijkse sterftecijfers veel lager, maar nog steeds ca. 34% van de mannetjes en ca. 13% van de vrouwtjes. Voor de subadulte vrouwtjes zijn vooralsnog onvoldoende goede data voorhanden om een jaarlijkse sterfte te berekenen.

De hoge sterfte van jonge mannetjes wordt veroorzaakt doordat deze groep veel dispersie (verspreiding) vertoont. De jonge mannetjes worden òf door de volwassen dominante ottermannetjes het gebied uitgejaagd òf gaan op basis van aangeboren gedrag op zoek naar een nieuw leefgebied. Aangezien ze daarbij veel meer en veel vaker wegen passeren dan gevestigde volwassen dieren, is de kans om dood gereden te worden ook vele malen groter. De spontane kolonisatie van nieuwe moerasgebieden wordt dan veel lastiger, omdat slechts enkele dieren zich in nieuwe leefgebieden zullen vestigen (als het al lukt om die gebieden ongeschonden te bereiken). De realisatie van robuuste verbindingen in de geplande Natte As (LNV, 2000) is vanuit het perspectief van de otter dringend gewenst, omdat daarmee volop mitigerende maatregelen als faunapassages en rasters zullen worden aangelegd. Daarbij moet niet uit het oog worden verloren dat ook volwassen otters in de Kop van Overijssel een hoog ri-

sico lopen om dood gereden te worden. Binnen het uitzetgebied moeten eveneens dringend meer maatregelen genomen worden om het risico op aanrijdingen te verkleinen. De otters willen wel, maar voorlopig lijkt een gebrek aan beschermingsmaatregelen de kolonisatie van nieuwe leefgebieden flink te vertragen.

Conclusie Na een aarzelend begin is de otterpopulatie in de Kop van Overijssel nu flink aan het groeien. Het aantal aanwezige otters was in de winter van 2007-2008 toegenomen tot minimaal 35 exemplaren. De grootste bedreiging voor de otters wordt momenteel gevormd door het verkeer. Ondanks de daardoor veroorzaakte sterfte groeit de populatie en breidt het areaal van de otters zich uit. Afgelopen winter is gebleken dat het gehele uitzetgebied is gekoloniseerd, waardoor zich nu gebiedsdekend (sub)adulte otters bevinden in de Rotte Meenthe, de Lindevallei, de Weerribben, De Wieden en Oldematen (figuur 2). Daarnaast is het buiten het uitzetgebied gelegen Brandemeer gekoloniseerd. Waarschijnlijk heeft eerst een verdichting van de aantallen plaats gevonden in het uitzetgebied en wordt nu in toenemende mate aangrenzend gebied gekoloniseerd door jonge otters. Aangezien de DNA-monitoring door Alterra vooral wordt geconcentreerd in het uitzetgebied, blijft kolonisatie van andere moerasgebieden in onder andere Friesland (Tjeukemeer), Flevoland (randmeren) en Overijssel (IJsselvallei) mogelijk onderbelicht. Om toch inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de otterpopulatie buiten het

uitzetgebied zijn meldingen van ottersporen en dood gevonden dieren van groot belang. Eventuele meldingen of vondsten kunnen doorgegeven worden op www.otter.alterra.nl.

De grootste bedreiging voor verdere uitbreiding wordt momenteel gevormd door het wegverkeer. Realisatie van de robuuste verbindingen van de geplande Natte As kan de verkeerssterfte sterk verminderen en ertoe bijdragen dat ook de moerasgebieden van Friesland weer bewoond gaan worden door de otter.

De auteurs zijn verbonden aan Alterra-Wa-
geningen UR. www.otter.alterra.nl

Verder lezen?

Ansorge, H., R. Schipke & O. Zinke, 1997. Population structure of the otter, *Lutra lutra*. Parameters and model for a Central European region. *Z. Säugetierkunde* 62: 143-151

Jansman, H., 2000. 'Moleculaire faecologie', een nieuwe onderzoeksmethode. *Zoogdier* 11(1): 12-16.

Lammertsma, D.R., F.J.J. Niewold, H.A.H. Jansman & A.T. Kuiters, 2003. Otters opsporen: Ervaringen in het eerste jaar van uitzetten. *Zoogdier* 14(4): 13-17.

LNV, 2000. Natuur voor mensen, mensen voor natuur. Nota natuur, bos en landschap in de 21e eeuw. Ministerie Landbouw, Natuur en Visserij, Den Haag.

Sidorovich, V.E., 1991. Structure, reproductive status and dynamics of the otter population in Byelorussia. *Acta Theriologica* 36:153-161.

Wasberen. Foto Paul van Hoof

Areaaluitbreiding of telkens nieuwe input?

Carnivore exoten in Vlaanderen

In het kader van de zorg voor de biodiversiteit wordt de laatste tijd behoorlijk wat aandacht gevraagd voor in het wild voorkomende exoten en de mogelijke bedreigingen voor de inheemse natuur. Voor elke taxonomische groep zijn er al snel meerdere soorten te noemen die deze negatieve rol zouden kunnen vervullen. Bij de roofdieren wordt dan klassiek aan de Amerikaanse nerts, de wasbeer en de wasbeerhond gedacht, die ook in West-Europa in het wild worden aangetroffen en in sommige buurlanden aan een opmars bezig zijn.

Koen Van Den Berge

Tussen 1998 en 2006 heeft het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) alle dode marterachtigen in Vlaanderen laten verzamelen. Dode dieren (vooral verkeersslachtoffers) konden bij het speciaal hiervoor opgerichte Marternetwerk ingeleverd worden. Om er zeker van te zijn dat geen fouten werden gemaakt bij het op naam brengen van de gevonden

soorten werd gevraagd om vondsten van andere roofdieren, inclusief exoten, ook door te geven. Zodoende is ook een beeld verkregen over het voorkomen van uitheemse roofdieren in Vlaanderen.

Door de vrijwilligers van het Marternetwerk is niet gericht naar uitheemse roofdieren gezocht, waardoor niet elk deel

van Vlaanderen even intensief onderzocht is, zowel in de ruimte als in de tijd. De interpretatie van de inzamelresultaten (tabel 1) kent daardoor beperkingen. Toch geven deze resultaten een bruikbaar beeld van de aantalverhoudingen van de respectieve soorten, zowel onderling als over grote regio's.

Het is duidelijk, dat wasbeer en wasbeerhond actueel in Vlaanderen zeker nog niet talrijk aanwezig zijn, en evenmin de Amerikaanse nerts. Op basis van de autopsies konden bovendien weinig of geen aanwijzingen worden gevonden die zouden duiden op mogelijke vestiging in populatieverband (denk bijvoorbeeld aan tekenen die wijzen op voortplanting, zoals opgezette melkklieren of de aanwezigheid van bevruchte eicellen) – veeleer het integendeel. Opmerkelijk is dat de gestreepte skunk *Mephitis mephitis* in dezelfde grootte-orde van aantallen als de andere exoten is gevonden. Waar van wasbeer en wasbeerhond bekend is dat zij al geruime tijd een uitgebreid Europees areaal hebben – van waaruit verder-schrijdende kolonisatie verwacht wordt – en van de Amerikaanse nerts dat deze soort voor de pels in farms wordt gekweekt – van waaruit telkens ontsnappingen (of bevrijdingen) mogelijk zijn – is dit bij het stinkdier niet het geval. Kennelijk gaat het hier om ontsnapte of vrijgelaten 'huisdieren'. Ook andere 'vreemde gevallen' lijken in deze categorie te vallen. Zo werd in Limburg in januari 2006 een krabbeneter *Procyon cancrivorus* door een jachtwachter in een kattenbak gevangen en gedood. Het dier werd wegens zijn nauwe verwantschap aanvankelijk voor een wasbeer aangezien (zie Ceulemans, 2006). In Oost-Vlaanderen werden, onafhankelijk van elkaar, in 2007 twee rode neusberen *Nasua nasua* gevangen

en kon zelfs een vrijlopende Tasmaanse duivel *Sarcophilus harrisi* worden gefotografeerd. Ook de populaire Vlaamse televisieserie 'Dieren in nesten' toont soms interventies van erkende dierenopvangcentra die ergens een wasbeer of stinkdier uit een kippenhok of van onder een tuinhuis moeten halen. Uitheemse roofdieren staan dan ook regelmatig op de inventarislijsten van dergelijke opvangcentra, zij het dat het in de meeste gevallen om afgestane of in beslag genomen – en dus in gevangenschap gehouden – dieren gaat (med. VOC Opglabbeek).

Wasbeer en wasbeerhond Zowel de 'eerste' wasbeer als de 'eerste' wasbeerhond werden in België reeds in 1986 gesignaleerd, respectievelijk door Libois (1987) en Criel (1993). In tegenstelling tot de wasbeerhond, ging het bij de wasbeer om een vindplaats in Wallonië, ten zuidoosten van de Maas en dus ten opzichte van Vlaanderen nog behoorlijk gebufferd. Naast deze eerste officieel gedocumenteerde gevallen, waren eerder, uit het begin van de jaren tachtig, in het noorden van de Vlaamse provincie Limburg ook al wasberen aangemeld (Holsbeek et al., 1986). Als we aannemen dat de eerste officieel geregistreerde en gedocumenteerde gevallen niet noodzakelijk ook effectief de allereerste exemplaren betroffen die vrije voet op Vlaamse of Belgische bodem zetten, is het mogelijk dat beide soorten al minstens een kwart-

eeuw aanwezig zijn. Een wat analoge vaststelling geldt ook voor de wasbeerhond in Nederland, waar Broekhuizen (2007) eraan herinnert dat men reeds vijftien jaar eerder er van uitging dat de soort zich wel eens spoedig gevestigd kon hebben – maar dat daar tot nadere aanwijzing geen overtuigend bewijs voor gevonden was.

Populatieontwikkeling Van veel soorten verloopt de populatieontwikkeling bij kolonisatie van een nieuw areaal in principe volgens de klassieke S-vormige curve. In de aanvangsfase nemen de aantallen en het verspreidingsareaal slechts langzaam toe. Zodra een zekere drempel overschreden is, kan de toename evenwel heel snel (exponentieel) gaan – om daarna weer af te zwakken in overeenstemming met de draagkracht van het leefgebied. Bij middelgrote roofdieren, die van nature relatief lage dichtheden en veelal ook een lage voortplantingssnelheid kennen, kan de aanvangsfase vrij lang duren. Anderzijds kunnen zij, gezien hun relatief grote (individuele) territoria en dispersiecapaciteit, zich toch snel over grote arealen verspreiden en mogelijk vestigen. In de voorbije decennia hebben we in Vlaanderen de areaaluitbreiding van de vos van dichtbij mee kunnen maken. In minder dan tien jaar tijd (eind jaren tachtig – begin jaren negentig) slaagde deze 'nieuwkomer' er in geheel westelijk

Tabel 1

Overzicht van ingezamelde marterachtigen en carnivore exoten in Vlaanderen in de periode 1998 – 2006 (INBO-Marternetwerk).

Soort	W.-VL.	O.-VL.	Vl. Brab.	Antw.	Limb.	totaal	% per soort
Wezel	14	43	22	54	29	162	6,1
Hermelijn	9	29	8	10	18	74	2,8
Bunzing	65	393	189	497	331	1475	55,7
Steenmarter	37	30	206	18	264	555	21
Boommarter	2	2	2	2	0	8	0,3
Das	0	1	8	8	333	350	13,2
Am. nerts	3	0	1	0	1	5	0,2
Wasbeer + Krabbeneter	2	2	(1)*	4	4	13	0,5
Wasbeerhond	1	0	0	0	1	2	0,1
Skunk	0	2	1	0	1	4	0,2
totaal per prov.	133	502	437	593	982	2648	100
% per prov.	5	19	16,5	22,4	37,1	100	

* dier net over de grens met Waals-Brabant gevonden

Vlaanderen 'in te nemen', nadat de soort er, op enkele 'artefacten' na, meer dan een eeuw totaal afwezig bleef (Van Den Berge & De Pauw, 2003). Vossen hebben een gemiddelde worpgrootte van 5 jongen per nest. Van wasbeerhonden met een worpgrootte van twintig jongen mag dan zeker verwacht worden dat ze een gebied snel kunnen koloniseren. Hetzelfde geldt voor de wasbeer met een vergelijkbare worpgrootte als die van de vos.

Geen vloedgolf Dat in de 20 jaar dat wasberen en wasbeerhonden in Vlaanderen gemeld worden een 'vloedgolf' aan dieren uitgebleven is, duidt er op dat het heel wellicht niet meer zijn dan eerste-generatie uit gevangenschap ontsnapte exemplaren of andere 'artefacten'. Als voorbeeld voor dit laatste geldt de nog levende jonge wasbeerhond die in oktober 2007 in de zeehaven van Zeebrugge als verstekeling werd aangetroffen in een container afkomstig uit Zweden.

Deze bevinding hoeft evenwel niet uit te sluiten, dat vanuit het oosten een areaal-uitbreiding tot in Vlaanderen doorsijpelt. Voor Nederland wordt het actueel onwaarschijnlijk geacht dat het bij de was-

beerhond alleen nog maar om ontsnapte dieren gaat (Broekhuizen, 2007). Voor België geldt een analoge bevinding ten aanzien van de wasbeer, die hedendaags vooral in de Waalse grenszone met Duitsland en Luxemburg regelmatig gesignaleerd wordt (med. B. Manet, 2005; Libois, 2006). Hoeveel tijd het nog in beslag zal nemen om vanuit deze regio's ook Vlaanderen indringend te bereiken, is moeilijk voorspelbaar, omdat de Maas als belangrijke barrière optreedt. Ook hoeft Vlaanderen niet op veel instroom vanuit de grensprovincies in Nederland te rekenen, waar ook de wasbeerhond en de wasbeer veel minder gesignaleerd worden dan in de noordelijker regio's. Met uitzondering van het zuiden van Nederlands Limburg. Net als al het geval is met steenmarter en das kunnen ook wasberen en wasbeerhonden vanuit deze provincie Vlaanderen binnenkomen, hoewel ook hier de Maas remmend werkt.

Exotische huisdieren

Overigens kan er nog een andere bron van effectieve kolonisatie zijn zoals de verspreiding van de wasbeer in Frankrijk overtuigend laat zien (Léger, 1999). De soort blijkt aanwezig te zijn in een nage-

noeg geïsoleerd bastion in het noordwestelijk gelegen departement Aisne. Deze populatie vindt waarschijnlijk haar oorsprong in herhaalde loslatingen en ontsnappingen van dieren die als mascotte gehouden werden door aldaar in de jaren '60 van de vorige eeuw gestationeerde Amerikaanse soldaten (Léger, 1999).

De populariteit van het houden van (middelgrote) exotische dieren lijkt de laatste tijd eerder toe dan af te nemen, ofschoon de Belgische wetgever al een poos duidelijk een andere richting is ingeslagen. Zo noemt het Koninklijk Besluit van 7 december 2001 'tot vaststelling van de lijst van dieren die gehouden mogen worden', slechts 42 zoogdiersoorten (of geslachten) op die nog door particulieren (anders dan erkende dierentuin e.d.) gehouden mogen worden. Soorten als gestreepte skunk, wasbeer, wasbeerhond, neusbeer en krabben-eter staan daar niet bij. Een beperkte bijsturing van dit besluit ten behoeve van de (pelsdier)kwekers (KB 22/08/2002) had enkel betrekking op Amerikaanse nerts, vos, poolvos

Wasbeerhonden. Foto Roel Hoeve

Boven: Stinkdier gefotografeerd in Noord Nederland.
Foto Anne Westerhof
Midden: Krabbeneter (boven), Neusbeer (links onder)
en Wasbeerhond (rechts onder). Foto INBO
Onder: Stinkdier. Foto INBO

en bizon, en heeft daar voor de rest niks meer aan veranderd. Het is onwaarschijnlijk dat het bij de vele recente gevallen zou gaan om dieren die al vóór december 2001 werden gehouden en waarvoor de eigenaar een regularisatie had verkregen.

Gestreepte skunk Behalve voor de klassiekers als wasbeer, wasbeerhond en Amerikaanse nerts, valt er ten aanzien van de meeste van de carnivore exoten niet direct veel te vrezen op het vlak van vestiging in de natuur. Mogelijk moet hier echter wel een voorbehoud gemaakt worden voor de – kennelijk behoorlijk populaire – gestreepte

skunk. Deze soort heeft een gigantisch groot natuurlijk verspreidingsareaal, van noordelijk Mexico tot zuidelijk Canada en heeft in verband daarmee een bijzonder groot aanpassingsvermogen. Zowel op het vlak van klimaat, biotopen als voedselbeschikbaarheid zal het dier in onze regio niets tekort komen. Naast meerdere waarnemingen van levende dieren werden in Vlaanderen dode dieren ingezameld uit Zottegem en Herzele (Oost-Vlaanderen), Keerbergen (Vlaams Brabant) en Kinrooi (Limburg). Analyse van de maaginhouden toont een grote variatie in voedsel: 'afval' (keukenafval, wc-papier...), vruchten (appel, kers, graan) en ongewervelden (groene sabelsprinkhaan, bosmestkever : minstens 80 exemplaren in één maag!).

In Wallonië zijn nog geen gestreepte skunks in het wild gemeld (med. Manet & Libois, 2005). In Nederland werd een eerste geval geregistreerd in 1992, nabij Utrecht (van Moll, 1992), terwijl via het Marternetwerk in 2005 ook een dier uit Echt (Nederlands Limburg) is ingezameld. Inmiddels worden, na een ontsnapping van enkele tientallen dieren in 2003, in het noorden van Nederland (provincie Friesland) regelmatig stinkdieren waargenomen, waaronder een dier met jongen (Dolstra et al., 2008). Onduidelijk is of dit laatste geval voortplanting in het wild betrof, dan wel een ontsnapt reeds drachtig dier.

Besluit Op dit ogenblik zijn er weinig of geen concrete aanwijzingen dat de 'klassieke' exoten als wasbeer en wasbeerhond in Vlaanderen een andere status hebben dan soorten die met zekerheid als ontsnapte 'huisdieren' moeten worden beschouwd, zoals de gestreepte skunk en de neusbeer. In ruimer verband bezien – waarbij wasbeer en wasbeerhond manifest als duurzame populatie in Europa aanwezig zijn – neemt de waarschijnlijkheid op menging met de voorposten van een verdere areaaluitbreiding van deze soorten uiteraard wel toe. Deze menging kan de vestiging bespoedigen, maar ook los daarvan moet gewaarschuwd worden voor een mogelijke vestiging door herhaalde rechtstreekse input vanuit gevangenschap, zoals dit ook voor 'nieuwe' soorten als de gestreepte skunk het geval zou kunnen zijn. Omdat een efficiënte bestrijding van ongewenste exoten te velde door allerlei aspecten bemoeilijkt wordt (zoals selectiviteit ten opzichte van inheemse soorten),

lijkt een strenge handhaving van de regelgeving rond exotische (roof)dieren wenselijk.

Koen Van Den Berge is verbonden aan het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO).
Koen.vandenberge@inbo.be.

Verder lezen?

Broekhuizen, S., 2007. Wordt de wasbeerhond de nieuwe muskrat? Zoogdier 15-17.

Ceulemans, T., 2006. De situatie van de wasbeer in Vlaanderen. De Vlaamse Jager 97(3): 38.

Criel, D., 1993. Eerste wasbeerhond in België. Zoogdier 4(1): 37.

Dolstra, T., P. Zeinstra & B. Kramer, 2008. Stinkdieren in het Blauwe Bos. Aanwinst voor de Friese natuur of... Twirre 19(1): 20-21.

Léger, F., 1999. Le raton-laveur en France. Le Bulletin Mensuel de l'Office National de la Chasse n° 241: 16-37.

Libois, R.M., 1987. Atlas des mammifères sauvages de Wallonie (suite). Le raton laveur [Procyon lotor (L., 1758)]. Cahiers d'Ethologie Appliquée 7(2): 140-142.

Libois, R., 2006. Les mammifères non volants de la Région Wallonne: tendances des populations. Dossier scientifique réalisé dans le cadre de l'élaboration du Rapport analytique 2006 sur l'Etat de l'Environnement wallon. Unité de Recherches zoogéographiques, Université de Liège.

Holsbeek, L., A. Lefevre, J. Van Gompel & R. Vantorre, 1986. Zoogdieren - Inventarisatie van Vlaanderen (1976 - 85). Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming, Gent.

Van Den Berge, K. & W. De Pauw, 2003. Vos Vulpes vulpes (Linnaeus, 1758). In: Verkem, S., J. De Maeseneer, B. Vanden-driessche, G. Verbeylen & S. Yskout.

Zoogdieren in Vlaanderen. Ecologie en verspreiding van 1987 tot 2002. Natuurpunt Studie en JNM-Zoogdierenwerkgroep, Mechelen & Gent, België.

van Moll, G., 1992. Stinkdier langs de A27. Zoogdier 3(4): 34-35.

Interview met de voorzitter van de Zoogdierverseniging VZZ

“Natuur heeft veel verrassingen in petto”

Jacob van Olst werd in november 2007 door de leden van de Zoogdierverseniging VZZ gekozen tot voorzitter. In het dagelijks leven is Van Olst directeur van het Flevo-landschap, een van de twaalf provinciale Landschappen die zich bezighouden met natuurbescherming onder andere door aankoop en beheer van natuurgebieden.

door Alice Pillot

Wat is je favoriete zoogdier?

Dat zijn er twee: de wisent en de bever. Ik voel me bevoorrecht dat ik door mijn werk met beide soorten in aanraking kom en ze bijna dagelijks kan waarnemen. Het zijn allebei soorten die hun omgeving naar hun hand kunnen zetten. De wisent is reusachtig, imponerend, op het lelijke af. Hij kan in een bos flinke bomen ontschorsen, wat na verloop van tijd open plekken oplevert: een nieuw graasgebied door opschietende planten.

De bever werkt stilletjes aan de waterhuishouding. Hij bouwt dammen en graaft

kanalen om de waterstand op het door hem gewenste niveau te brengen. Wat hij overigens hier in Nederland nauwelijks doet omdat hier bijna geen stroming in het water zit. Ook onderhoudt hij open plekken met jonge gewassen, de zogenaamde bladakkers, waar zijn voedsel van jong hout en bladeren gegarandeerd is. In Natuurpark Lelystad hebben we in 1988 bevers losgelaten, goed ingerasterd tegen ontsnapping. Later bleek dat onvoldoende. Ze hadden er een tunnel onderdoor gegraven. Daar sleepten ze wilgen- en essentakken doorheen die ze aan de andere kant afge-

knaagd hadden. De burcht in het omrasterde gebied beviel hen kennelijk prima. Ze bleven er gewoon wonen en maakten naar behoefte uitstapjes. Op een gegeven moment raakte de tunnel verstopt met een prop takken, waardoor enkele bevers buitengesloten werden. Die hebben zich vervolgens voortgeplant en vormen nu een wilde, vrij levende populatie.

Welke uitdaging vind je in de natuurbescherming?

Natuurbescherming is gelukkig al lang niet meer alleen behouden wat er is maar

Links: Jacob van Olst bij 'zijn' wisenten.
Rechts: Boom aangevreten door bevers.
Foto's V.L. Wigbels / Biofaan

ook teruggeven van gebieden aan de natuur. Eén van de leuke kanten van het werk is om van niets iets te maken. Je maakt samen met deskundigen een programma van eisen en vervolgens ga je het traject in van planvoorbereiding, besluitvorming, uitvoering. En dan blijkt dat de natuur allerlei verrassingen in petto heeft. Daar heb je in de eerdere fasen al zo goed mogelijk rekening mee gehouden maar hoe de ruimte die je in de plannen creëert, zal wordt ingevuld door de natuur, dat is fascinerend en verrassend. Tegenwoordig proberen we minder uit te gaan van vooropgezette verwachtingen. We zijn ontwikkelend bezig: zo voeren we een offensief natuurbeleid. In Flevoland is dat onderdeel van ons dagelijks doen en denken. Als Flevo-landschap zijn we gericht op ontwikkeling en herstel van natuurwaarden. Dat proberen we door ook oog te hebben voor bijvoorbeeld maatschappelijke of economische ontwikkelingen die ook nodig zijn. Of andersom, door te bevorderen dat bij de ontwikkeling van infrastructuur tegelijkertijd onze doelen gediend worden. Zo hebben wij bij de verdubbeling van de weg van Lelystad naar Harderwijk de aandacht voor natuurontwikkeling 'meegekoppeld': we hebben waternatuur gerealiseerd en bouwstoffen als grond en zand gewonnen. Het financiële rendement is weer ingezet om de ecologische infrastructuur in de omgeving verder te verbeteren. Zo zijn mens, plant en dier er beter van geworden.

Wat staat voor jou in je werk als voorzitter voorop: bestuurlijke interesse of juist bescherming?

Beide, als kind hielp ik mijn opa op het boerenland en kreeg daar respect en bewondering voor de natuur met de papepel

ingegoten. "Kijk, een vos", wees opa op een rode streep die in de verte weg flitste. De verwevenheid van cultuurland en natuur. En dat je iets aan beheer moet doen om de waardevolle elementen te behouden. Zowel mijn studie als mijn huidige werk liggen in het verlengde daarvan en ook het voorzitterschap van de Zoogdiervereniging VZZ is niet toevallig. Hoewel ik daar bepaald niet om gevraagd heb. Er was een vacature en ik kan nu eenmaal slecht 'nee' zeggen. Het is ook een plezierig bestuur om in te werken: stevige mensen die besluiten kunnen en durven nemen. Collegiaal: we streven naar een gemeenschappelijk standpunt, zorgvuldig onderbouwd en in goede harmonie met de directie.

Er zijn de laatste jaren wel enkele moeilijke beslissingen genomen op het organisatorische vlak?

Jazeker. Ingrijpend ook. De relatie tussen de vereniging als leden-organisatie en het projectenbureau als generator van kennis en geld spoorde niet goed en de financiële positie was ondoorzichtig en erg slecht. We hebben een en ander weer op de rails gekregen, mede door een stevige herstructurering van het bureau van de

"We voeren offensief natuurbeleid."

Zoogdiervereniging. En nu de organisatie in haar jasje groeit, zijn verdere keuzen en beslissingen nodig en mogelijk zoals de verhuizing naar Nijmegen. Daar zitten we goed, op het terrein van de universiteit en

onder één dak met collega-organisaties als SOVON (vogels, red.), RAVON (amfibieën en reptielen, red.) en de Stichting Bargerveen (natuuronderzoek). Het omgaan met de faculteit en met de collega-organisaties zal zeker een stimulans zijn voor groei en voor kwaliteitsverbetering.

Hoe zie je de positie van de Zoogdiervereniging VZZ in Nederland?

Meer profilering is wenselijk en vooral landelijke bekendheid als de organisatie waar je moet zijn voor informatie over zoogdieren, voor databeheer, onderzoek, advies en hulp bij beschermings- en beheerskwetsies. Om al die taken goed uit te voeren, moeten we ons meer dan in het verleden óók richten op samenwerking met personen en organisaties die gericht zijn op specifieke terreinen of op zoogdiersoorten. Dit jaar is de bunzing soort van het jaar. Denk dan aan muskusrattenvangers en jagers, die komen vaak bunzingen tegen. En er zou wederzijds voordeel te halen zijn uit toenadering tot organisaties als Otterstation, Veluws Hert en Vereniging Nederlands Cultuurlandschap (voorheen Das en Boom). Ongeacht wat hen drijft of, tot op zekere hoogte, hoe ze hun doel nastreven. Samenwerken met als doel goed beheer van zoogdierpopulaties werpt voor de zoogdierbescherming meer vruchten af dan langs elkaar heen werken of negeren. En, nog belangrijker: gebruik maken van elkaars inzichten leidt tot een completer beeld en meer kennis van

Geboren in 1958 als telg van een boerengeslacht aan de Noord-Veluwe-rand.
Opleiding: Hogere Bosbouw en Cultuurtechnische School (IAHL Larenstein), studierichting Natuurbeheer en bosbouw.
Huidige werkring: directeur Het Flevo-landschap.
Voorzitter van het bestuur Zoogdiervereniging VZZ.
Burgerlijke staat: gehuwd, drie kinderen
Favoriete dieren: wisent en bever (en huiskat).

zoogdieren.

Dat vraagt om een alerte en actieve houding van het bureau en het bestuur van de vereniging, maar óók van onze vrijwilligers. Zij moeten zich ambassadeurs voelen voor het uitdragen van onze doelstellingen.

En de relatie met de overheid?

Om te beginnen moeten we ons realiseren dat veel in de komende decennia draait om Natura 2000-gebieden. Voor onze vereni-

ging is er nog heel wat te doen. Zoogdieren spelen ten onrechte een relatief kleine rol. Noch het ministerie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, noch de provincies beschikken over voldoende verspreidingsgegevens van zoogdiersoorten in kwantitatief en kwalitatief opzicht. Terwijl die nodig zijn voor goed beheer, mede met het oog op biodiversiteit. De Zoogdierverseniging VZZ maakt zich op om – onder andere door middel van de Zoogdieratlas – de provincies te informeren met goed gedocumenteerde gegevens over onder andere de vitaliteit van levensgemeenschappen. Daarvoor zijn niet alleen gegevens nodig uit onze eigen werkgroepen en onderzoeksprojecten, maar moeten we ook samenwerken met terreinbeheerders over beheervraagstukken en effecten van maatregelen. De Zoogdieratlas levert zo een netwerk in de provincies op dat een basis zal vormen om de zoogdiermonitoring op niveau te krijgen en te houden. Die atlas is niet alleen een boek: hij komt ook digitaal beschikbaar en is bedoeld als levend document dat steeds bijgewerkt wordt.

Kunnen politieke partijen als de Partij voor de Dieren iets voor de wilde zoogdieren betekenen?

Zeker. We hoeven het niet in alle opzichten met die partij eens te zijn. Maar als 'n partij erin slaagt om natuurbeheer en bescherming op de agenda te krijgen, zouden wij van de gelegenheid gebruik kunnen maken om alle politici, ook die van andere partijen, beter te informeren over welke belangen beschermd moeten worden en waarom. Iedere politicus heeft een

eigen verantwoordelijkheid inzake het omgaan met natuurwaarden. Nu bestaat er vaak irritatie, als een salamandersoort of een hamster een bouwproject vertraagt of tegenhoudt. Men beseft onvoldoende dat het niet alleen gaat om die éne soort maar dat die soort een indicator is voor bepaalde leefgebieden die dreigen te verdwijnen. En dat ook in het omgaan met de natuur, politieke voorspelbaarheid een noodzaak is. Als je na een aantal jaren soort- of gebiedsbescherming ineens van koers ver-

“Dieren zijn heel voorspelbaar, daar kunnen wij nog wat van leren.”

andert en economische belangen laat prevaleren, richt je op die plaats onherstelbare schade aan de natuur aan. Dat kan meestal niet gecompenseerd worden met vervangende natuur elders. Men zegt wel eens dat iets “bij de beesten af” is, zonder te beseffen dat dieren zich over het algemeen heel rechtlijnig en voorspelbaar gedragen. Daar kunnen wij, mensen, nog wat van leren. Ook de Zoogdierverseniging VZZ moet als organisatie in hoge mate voorspelbaar zijn: in haar aanpak, als partner en als gegevensleverancier.

Waar ben je het meest beducht voor en waar put je hoop uit?

De grootste bedreiging voor de natuur en voor de mens is volgens mij, als de maatschappij te selectief economisch gaat denken en we ons te weinig durven laten leiden door natuurlijke processen. Alsof

we niet zelf uit de natuur voortkomen, er een onderdeel van zijn. Er is geen principiële tegenstelling tussen menselijk economisch handelen en de efficiënte wijze waarop de natuur met haar grondstoffen omgaat. Die scheiding is kunstmatig. Er is een harmoniemodel mogelijk. Ik heb de indruk dat we daar naar toe groeien. Wij beginnen te ontdekken hoe we de natuur de ruimte kunnen geven om zich zelf te ontwikkelen en in stand te houden. Ook in ons kleine landje zijn er nog veel plaatsen

waar dat kan. Wat je nu ziet gebeuren is dat we nadenken over meegroeien met het klimaat en door gerichte ingrepen proberen negatieve effecten af te zwakken. Dat werkt uiteindelijk kostenbesparend. De klimaatwijziging is voor een deel het effect van menselijk handelen en daar liggen ook herstelkansen door nieuwe, robuuste natuurlijke systemen. Klimaatbuffers kunnen calamiteiten als gevolg klimaatveranderingen dempen en bieden tevens mogelijkheden voor biodiversiteit. Zo is een estuarien (een overgangsgebied tussen zee en rivier waar het getij een belangrijke rol speelt, red.) IJsselmeer denkbaar, met overgangen van de zoute Waddenzee naar een brakwater zone rond een halfopen Afsluitdijk geleidelijk verlopend naar het grote zoetwaterbekken. Dat zou de veiligheid kunnen dienen en tegelijkertijd veel natuurwinst opleveren. Een dynamisch systeem met mogelijkheden voor recreatie en toerisme, een kraamkamer voor vis en misschien wel weer zeezoogdieren in het voormalige Zuiderzeegebied.

Op dit moment is er ook een wilde populatie bevers in Flevoland, een aantal dieren dat niet meer terug kon in de omrastering heeft hier een nieuw bestaan opgebouwd. Foto V.L. Wigbels

Foto Rollin Verlinde

Gecoördineerde aanpak gewenst

Zwijnen terug in Vlaanderen

De aanwezigheid van everzwijnen (wilde zwijnen) in Vlaanderen bleef tot enkele jaren geleden beperkt tot Voeren en enkele waarnemingen van ontsnapte dieren in de rest van Vlaanderen. Recent kwam daar echter verandering in. Sinds everzwijnen in Brugge halfweg 2006 de pers haalden, zijn ze van tijd tot tijd 'hot news'.

Door Jim Casaer

Telkens als er actie tegen ondernomen wordt of ze ergens waargenomen of omver gereden worden, zorgen ze voor de nodige commotie. Ook doet de aanwezigheid van everzwijnen en de problemen bij de aanpak ervan vragen rijzen bij de bestaande wetgeving en de organisatie van het wildbeheer en de jacht in Vlaanderen. In dit artikel geven we een overzicht van de informatie die het INBO tot nu toe verzamelde in nauwe samenwerking met het Agentschap voor Natuur en Bos, de Hubertus Vereniging Vlaanderen en de Vlaamse Zoogdierenwerkgroep.

Klopjacht Sinds 2005-2006 zijn er meldingen van everzwijnen in de streek rond Zedelgem (Brugge, zie kaart nr.1). Omdat alle partijen aanvankelijk verrast werden

door de plotse aanwezigheid van everzwijnen op deze plaats in Vlaanderen was het zoeken naar een geschikte aanpak. Aan gezien de dieren vermoedelijk uitgezet of ontsnapt waren en de algemene mening was dat everzwijnen zeker op deze plaats in Vlaanderen niet thuishoren, werd besloten om ze te verwijderen. Aanvankelijke pogingen met vangkooien en een groot-schalige klopjacht (op 4 februari 2006) leverden geen of zeer weinig resultaten op. In 2007 sneuvelden, na enkele wijzigingen in de aanpak, uiteindelijk toch een veertigtal everzwijnen in West-Vlaanderen. De meeste hiervan werden in de directe omgeving van Zedelgem geschoten met een ongeveer gelijke bijdrage hieraan door de overheid (Agentschap voor Natuur en Bos en Defensie) en door de vergunninghou-

dende jagers in de streek. Drie everzwijnen werden in de buurt van Diksmuide (zie kaart nr.2) geschoten en eentje in Kortemark (een tweede 'everzwijn' geschoten in die omgeving bleek uiteindelijk geen everzwijn te zijn). In het Heuvelland (in het zuiden van West-Vlaanderen, zie kaart nr.3), wordt al langer van tijd tot tijd melding gemaakt van één of meerdere zwervende everzwijnen, vermoedelijk afkomstig uit het noorden van Frankrijk.

In het voorjaar van 2007 werd melding gemaakt van everzwijnen in het Zoniënwoud (Brussel, zie kaart nr.4). Over hoeveel het zou gaan, is niet bekend. In de loop van de zomer raakten hier op zeer korte tijd drie everzwijnen betrokken bij verkeersongelukken (zie foto) en belandden zo bij het

Jonge wilde zwijnen. Foto Rollin Verlinde

INBO voor verder onderzoek: autopsie, genetica. Daarna werd het weer stil. Momenteel worden er nog wel sporen waargenomen, maar zijn er geen recente zichtwaarnemingen meer. In Meerdaalbos (ten zuiden van Leuven, zie kaart nr.5) werden in 2006 tijdelijk één of twee everzwijnen waargenomen en werden sporen waargenomen op het ecoduct. Ook in de Dijlevallei ten zuiden van Leuven werden recent sporen van wroetactiviteiten door everzwijnen waargenomen. Geregeld worden ook vlak over de taalgrens (Waals-Brabant) everzwijnen waargenomen. Deze informatie blijft echter zeer fragmentarisch.

Handtam In Limburg hebben we sinds de zomer van 2006 te maken met everzwijnen buiten de 'klassieke' regio van Voeren. Deze eerste meldingen komen van Midden-Limburg uit de omgeving van Koersel (Zwarte Beek, Koersel Kapelleke, zie kaart nr.6). Het gaat hier om enkele dieren die niet mensenschuw zijn en waarvan verschillende keren werd gemeld dat ze wandelaars benaderen. Verder zijn in deze regio nog een aantal meldingen van everzwijnen bekend, die zich dicht bij woonkernen wagen. In de tweede helft van 2007 wordt een vijftiental dieren geschoten door wachters van het Agentschap voor Natuur en Bos. Gedurende het reguliere jachtseizoen, in de herfst van 2007, worden in deze omgeving vier everzwijnen geschoten door jagers met een afschotplan voor everzwijnen. Ook in en rond het Nationaal Park Hoge Kempen (zie kaart nr.7) worden in 2007 everzwijnen waargenomen. De laatste regio in Limburg van waaruit geregeld een waarneming van everzwijnen gemeld wordt, is het Kempenbroek⁸ (Stamprooier-

broek, Bree, Kinrooi, Molenbeersel zie kaart nr.8).

In Voeren (zie kaart nr.9) was in 2007 een groot aantal everzwijnen aanwezig. Uit informatie van de laatste decennia blijkt dat dergelijke piekjaren een regelmatig terugkerend fenomeen zijn.

Tot slot duiken begin 2008 plots vier everzwijn(tjes) op in het gebied Averbode Bos en Heide (grens tussen de provincies Limburg, Antwerpen en Vlaams Brabant, zie kaart nr.10). Deze dieren blijken handtam te zijn, hoewel aanvankelijk in de pers door sommigen afgeschilderd als 'moordmachines' en worden binnen de kortste keren teruggevangen en naar een opvangcentrum gebracht.

Gatenkaas Wat is de beste aanpak voor Vlaanderen? De everzwijnen hebben, zowel te Brugge als in Limburg, heel snel duidelijk gemaakt dat onze huidige jachtwetgeving en schadeafhandeling veel weg heeft van kaas met gaatjes. Zeker als je te maken krijgt met een dier dat zich niks aantrekt van eigendomsgrenzen of van het 'statuut' van een perceel. De dagelijkse actieradius van de dieren is daarenboven van een andere schaal dan de klassieke eigendomsgrootte of de gemiddelde grootte van een jachtgebied in Vlaanderen. Bovendien toonde recent onderzoek in het buitenland (Frankrijk, Zwitserland) aan hoe slim everzwijnen zijn en hoe makkelijk ze zich kunnen aanpassen indien er verschillen zijn in beheermaatregelen of bejagingsstrategieën tussen percelen van verschillende eigenaars of met een ander statuut. Tot op een afstand van twee tot drie kilometer verplaatsten everzwijnen zich naar rustiger gebieden waar niet gejaagd werd (Toulon & Baubet, 2008). Een globale aanpak

van het beheer of van de bestrijding van everzwijnen is bijgevolg alleen succesvol als ze gebiedsdekkend kan zijn.

De omstandigheden in het sterk versnipperde Vlaamse cultuurlandschap zijn voor everzwijnen een droom. Er is overal voedsel te vinden (akkerbouw) en dit heel het jaar rond. Door deze goede voedselomstandigheden bereiken de biggen reeds binnen hun eerste zes levensmaanden het grensgewicht van 30 kilo, wat hen toelaat voor de eerste keer drachtig te worden. Een gemiddelde worp kan gemakkelijk meer dan vijf jongen hebben (Cellina, 2008). Daarenboven hebben we zelden te maken met late, strenge winters (vriestemperaturen in april), die een doorslaggevende sterftedoor vormden voor de jonge biggen (Casaer & Van Den Berge, 2006). Door de combinatie van deze twee elementen kan een populatie everzwijnen vermoedelijk sneller groeien en – lokaal – uiteindelijk hogere dichtheden bereiken in het versnipperd cultuurlandschap dan in de uitgestrekte dennenbossen van de Ardennen of Frankrijk. Een gelijkaardig verschijnsel is trouwens waar te nemen bij reeën en andere 'cultuurvolgers'. De zachte winters en het grote voedselaanbod (al dan niet door bijvoeden) worden algemeen aangehaald als dé verklarende elementen voor de explosieve toename van de everzwijnenpopulaties in heel West-Europa in de laatste decennia.

Schade Het feit dat overal landbouw op korte afstand van relatief kleine bos- of natuurgebieden gesitueerd is, dat Vlaanderen gekenmerkt wordt door een dicht wegennet, dat de everzwijnen zeer lang afwezig waren en voor veel mensen bijgevolg een nieuw en ongekend element vormen (onbekend is onbeminde), resulteert in een groot verschil tussen de biologische draagkracht en de maatschappelijke draagkracht voor everzwijnen in Vlaanderen. Waar de eerste bepaald wordt als 'het niveau waarop de populatie beperkt wordt in haar groei door voedsel of plaatstekort', wordt de tweede bepaald als 'het populatieniveau waarbij een soort tegemoet komt aan de maatschappelijke noden en verwachtingen ten opzichte van de soort' (evenwicht tussen intrinsieke waarde van het dier, zijn ecologische rol, het risico op schade, risico op ongelukken, de mogelijkheid tot observatie of bejaging) (Krausman, 2002; Sinclair et al., 2006).

Situaties waarbij er een groot verschil is tussen de biologische en de maatschappelijke draagkracht vereisen dat op de een of de andere manier getracht wordt dit verschil (spanningsveld, potentieel tot conflict) te verkleinen. Dit kan gebeuren door het uitvoeren van populatiebeheer om te komen tot een lager populatieniveau, door het voeren van informatiecampagnes die ertoe leiden dat bepaalde percepties bijgestuurd worden of door schadevergoedingen te verstrekken, waardoor de tolerantie ten opzichte van de soort verhoogt. In cultuurlandschappen moet de oplossing dikwijls gezocht worden in een combinatie van bovenstaande maatregelen.

Onderzoek Elke aanpak vereist echter als eerste stap een grondig inzicht in de huidige toestand en de verspreiding van de soort. Hoewel er een ruw idee bestaat van de huidige toestand (zie hierboven), bestaat de noodzaak om bijkomende infor-

Eén van de zwijnen die slachtoffer van het verkeer zijn geworden. Foto Foto: IBGE/BIM

matie en waarnemingen van everzwijnen gecoördineerd te verzamelen. Ook over de herkomst en de mogelijke dispersie (verspreiding) van de dieren bestaan vele mogelijke pistes en hypothesen. Naast everzwijnen die duidelijk door menselijk toedoen in het gebied gekomen zijn (al dan niet moedwillig), blijft op sommige plaatsen de optie van een natuurlijke migratie vanuit Nederland, Wallonië of Noord-Frankrijk bestaan, nu of in de nabije toekomst. In de ons omliggende regio's worden de everzwijnenpopulaties de laatste decennia immers gekenmerkt door een zeer sterke toename in aantal en een uitbreiding van hun verspreidingsgebied. Ook vanuit de in Vlaanderen ontstane kernen is verdere dispersie mogelijk.

In een poging zicht te krijgen op de verwantschap tussen de verschillende groepen everzwijnen en mogelijke herkomstgebieden worden momenteel zoveel mogelijk stalen van geschoten everzwijnen en verkeersslachtoffers gecentraliseerd op het INBO voor verder genetisch onderzoek.

Oproep Vaak bereiken ons berichten van mensen die 'toen gehoord hebben van iemand die...'. Bij deze een warme oproep om waarnemingen van everzwijnen met

zoveel mogelijk bijkomende informatie (aantal dieren, plaats, datum en uw contactgegevens) door te mailen naar: jim.casaer@inbo.be of info@zoogdierenwerkgroep.be.

Jim Casaer is verbonden aan het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek. jim.casaer@inbo.be of info@zoogdierenwerkgroep.be

Verder lezen?

Mercelis S., 2003. Everzwijn. In: Verkem S., De Maeseneer J., Vandendriessche B., Verbeylen G. & Yskout S. Zoogdieren in Vlaanderen. Ecologie en verspreiding van 1987 tot 2002. Natuurpunt Studie en JNM-Zoogdierenwerkgroep, Mechelen en Gent, België, pp. 394-397.

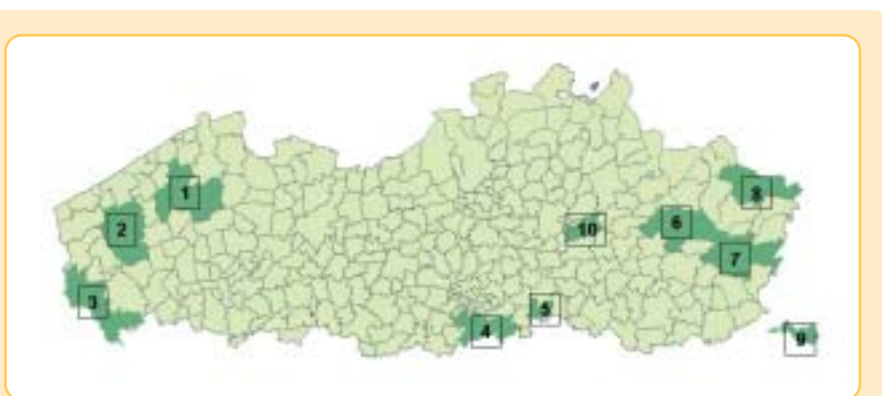
Casaer J. & K. Van Den Berge, 2006. Everzwijnen rond Zedelgem, West-Vlaanderen. Huidige situatie, achtergrondinformatie en mogelijke beheersscenario's. Rapport INBO.R.2006.34. Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel, België.

Cellina S., 2008. Effects of supplemental feeding on the body condition and reproductive state of wild boar *Sus scrofa* in Luxembourg. University of Sussex, Brighton, UK.

Krausman P.R., 2002. Introduction to Wildlife Management, The Basics. Prentice Hall, New Jersey, USA.

Sinclair A.R.E., J.M. Fryxell & G. Caughley, 2006. Wildlife Ecology, Conservation and Management. 2nd edition. Blackwell Publishing, Oxford, UK.

Toulon V. & E. Baubet, 2008. L'effet des réserves sur l'occupation de l'espace du sanglier. Forêt Wallonne 92: 15-25.

Figuur 1

Locaties in Vlaanderen waar recent everzwijnen werden waargenomen. Naar de cijfers wordt verwezen in de tekst.

Zoogdierspecialisten en mycologen doen samen onderzoek

Zoogdieren en truffels

Om zoogdierkenners en paddenstoelenfanaten samen te laten werken moet er wel een speciale aanleiding zijn. De Korrelige Hertentruffel *Elaphomyces granulatus* bleek in staat beide groepen bij elkaar te brengen. Hertentruffels mogen zich verheugen in de belangstelling van verschillende zoogdiersoorten, maar zijn niet smakelijk voor mensen. Het vinden van door kleine zoogdieren aangevreten hertentruffels door Menno Boomsluiter leidde tot een kortdurend onderzoekje om uit te zoeken wie daarvoor verantwoordelijk was.

Frans Bosch, Marcel Langevoort en Menno Boomsluiter

Paddenstoelen verspreiden zich door middel van sporen. Deze sporen ontkiemen tot schimmeldraden en door het samengaan van verschillende schimmeldraden van dezelfde soort ontstaan schimmelvlokken (mycelia) waarop nieuwe paddenstoelen kunnen ontstaan. Truffels zijn ondergronds groeiende paddenstoelen, waarvan de sporen zich aan de binnenkant van het knolvormige vruchtlichaam vormen. Het zijn

zogenaamde mycorrhiza paddenstoelen. Dit betekent dat ze samenleven met bomen zoals bijvoorbeeld eiken.

Er komen in Nederland zo'n veertig soorten truffels voor (De Vries, 1971). Ze worden vooral gevonden in lichte bossen van verspreid staande oudere bomen met daartussen jonge opslag. De vindplaatsen hebben vaak een humeuze en neutrale tot kalkrijke bodem. Paddenstoelen zijn over

het algemeen niet afhankelijk van zoogdieren voor hun verspreiding, maar truffels vormen hierop een uitzondering. Bij de meeste soorten truffels ontwikkelen de vruchtlichamen zich ondergronds en komen zelden aan de oppervlakte. Ze moeten opgegraven worden door zoogdieren om zich te kunnen verspreiden. In Europa is het bekend dat wilde varkens, reeën, herten en knaagdieren zoals eek-

Korrelige hertentruffel *Elaphomyces granulatus*. Foto Menno Boomsluiter.

Eekhoorn. Foto Bram Achterberg

hoorns en muizen truffels opgraven. Met de truffel worden de sporen opgegeten, waarvan vervolgens het merendeel ongehinderd het maagdarmkanaal passeert en via de mest elders weer teug komen in de natuur.

Voedingswaarde Door de vaak penetrante geur die de truffels verspreiden zijn ze door zoogdieren gemakkelijk te vinden. Bij een aantal truffelsoorten lijken deze geuren erg op feromonen (hormoongeurden) van zoogdieren. De zwarte truffel geeft een geur af die sterk lijkt op het feromoon van het varken. Dit geeft varkens een extra prikkel om ze op te graven. Truffels zijn echter slecht verteerbaar en hebben weinig voedingswaarde, waardoor ze meestal niet meer dan een aanvulling op het dieet zijn.

Slechts voor enkele zoogdieren vormen truffels een belangrijke voedselbron. Door een gespecialiseerd maagdarmkanaal zijn deze soorten in staat de voedingswaarde van truffels goed te benutten (Trappe, J.M.

& Claridge, 2005). Op het noordelijk halfrond zijn dat de Californische woelmuis *Clethrionomys californicus* var. *californicus* en de Noordelijke vliegende eekhoorn *Glaucomys sabrinus*. Toch kunnen ook deze soorten niet overleven op een dieet van uitsluitend truffels. Dit in tegenstelling tot de Australische kangoeroerat, de grootpootpotoroe *Potorous longipes*, wiens voedsel voor 90% uit truffels bestaat (Nunan et al., 2000).

Verspreiding in Nederland

De kans om in Nederland truffels te vinden is het grootst in voedselrijke, enigszins beboste bermen, vooral langs schelpen- en leempaden. Wilde zwijnen wroeten veel op zulke plaatsen die naast wormen en insecten ook truffels opleveren. Wilde zwijnen zijn slordige eters en het nazoeken van zulke wroetplekken levert regelmatig vondsten van truffels op. Van reeën en edelherten zijn de zoekplekken veel moeilijker te herkennen. Het zijn echter vooral de kleine knaagdieren met hun grote aan-

tallen en ruime verspreiding waar de truffels het voor hun voortplanting van moeten hebben. Welke knaagdieren voor het aanvreten van de truffels verantwoordelijk zijn is echter moeilijk na te gaan. Aangevreten truffels worden zelden gevonden en meerdere soorten knaagdieren zijn in staat de truffels op te graven en ervan te eten. In de Europese literatuur zijn weinig gegevens te vinden. De schaarse onderzoeken die gedaan zijn naar de relatie tussen knaagdieren en truffels, richten zich vaak op het microscopisch onderzoeken van uitwerpselen van knaagdieren op de aanwezigheid van truffelsporen. Ons is slechts één Nederlandse waarneming bekend van één klein knaagdier dat aantoonbaar een truffel heeft aangeknaagd, dat betrof het een rosse woelmuis *Clethrionomys glareolus* (Heurn, 1955).

Onderzoek Het gebied waar de door Menno Boomsluiters aangevreten Korrelige Hertentruffels werden gevonden, ligt in de gemeente Epe en betreft een lage dijk tus-

sen twee watergangen. Het Apeldoorns kanaal, ongeveer 15 meter breed, aan de ene zijde en de Grift, een snelstromende afvoer van de sprengbeken van de Noordoost Veluwe, aan de andere kant van de dijk. De begroeiing is zeer schraal met verspreid staande niet aangeplante bomen. Voornamelijk eiken, met daartussen berken en elzen. Het kanaal heeft een rietkraag. Er is weinig voedsel te vinden. Het aantal soorten paddenstoelen is vrij hoog en hertentruffels komen in dit gebied vrij veel voor. Bovengronds blijkt dit uit het voorkomen van twee soorten truffelknotszwammen die veelvuldig op de hertentruffels parasiteren. De geïsoleerde ligging van het gebied en de hier gevonden hertentruffels (die door kleine zoogdieren waren aangevreten) vormden de aanleiding tot onderzoek naar de hiervoor verantwoordelijke knaagdiersoort(en). Het beschreven gebied ligt in het noorden ongeveer 100 meter van de Schobbertse brug. Aan de zuidzijde ligt op ruim 150 meter een smalle brug over de Grift. Over een afstand van zo'n 300 meter zijn gedurende vijf dagen 17 inloopvallen gebruikt.

De vallen zijn steeds vier tot zes uur vóór een controle op scherp gezet en regelmatig gecontroleerd. Na zeven controleronden is het vangen gestopt. De vangst bestond op dat moment uit elf kleine zoogdieren: vijf bosmuizen *Apodemus sylvaticus*, vijf rosse woelmuizen *Clethrionomys glareolus* en één huisspitsmuis *Crocodyrus russula*. De dieren werden in acht verschillende vallen aangetroffen, verspreid over het gebied.

Conclusie De gevangen soorten kleine zoogdieren behoren alle tot de meer algemene soorten die bij dergelijke onderzoeken veel worden gevangen. De huisspitsmuis is een roofdier dat van insecten en ongewervelden leeft (Lange et al, 1986). Het is niet waarschijnlijk dat deze soort van de truffels gegeten heeft. De beide andere soorten zijn wel mogelijke truffeleters, hoewel ze beide een ruimer menu hebben. De bosmuis is een echte omnivoor en een goede graver. De rosse woelmuis heeft een voedselpakket dat voor ongeveer 2/3 deel uit planten bestaat. Hij graaft minder dan andere soorten

woelmuizen en minder dan de bosmuis, maar hij is verwant aan de eerder genoemde Californische woelmuis, die een echte truffeleter is. Het is dus zeer wel mogelijk dat zijn Europese familielid hier ook aan de truffels geknaagd heeft. Een andere aanwijzing dat de rosse woelmuis de mogelijke dader is, vormt de (enige ons bekende) waarneming van een truffelende muis; dat was ook een rosse woelmuis. Om in breder verband de vraag te beantwoorden welke knaagdieren in Nederland truffels eten, is meer onderzoek noodzakelijk. Het zoeken naar sporen in de ontlasting van kleine zoogdieren, zoals dat in buitenlandse onderzoeken gebeurt, kan daarbij een (veel) directere manier zijn om truffeleters te achterhalen.

De Nederlandse Mycologische Vereniging viert in 2008 het 100-jarig jubileum. Informatie over het programma en over paddenstoelen in het algemeen is te vinden op www.mycologen.nl

Verder lezen?

De meeste gebruikte literatuur is ook op het internet te vinden, in die gevallen zijn de adressen vermeld.

Heurn, W.C. (1955) Coolia jaargang 3, no. 6, p 1-33. Sporenverspreiding bij Hymenogaster. <http://www.paddestoelenkartering.nl/downloads/Cooliaas/Coolia2-3.pdf>

Lange, R., Van Winden, A., Twisk, P., De Lander, J., Speer, C., 1986. Zoogdieren van de Benelux. Herkenning en onderzoek. Amsterdam.

Nunan, D, S, Henry & P. Tennant 2000. Recovery Plan of the Long-Footed Potoroo (*Potorous longipes*). <http://www.environment.gov.au/biodiversity/threatened/publications/recovery/long-footed-potoroo/index.html>

Trappe, J.M. & Claridge, R.W., 2005, Hypogaeus fungi: Evolution of reproductive and dispersal strategies through interactions with animals and mycorrhizal plants.

Vries, G.A. de, 1971, Hypogaea. KNNV mededeling WM 88. <http://www.paddestoelenkartering.nl/downloads/KNNV-WM/wm88.pdf>

Boven: Het is vaak toeval, als je een truffel vindt. Soms word je daarbij geholpen door een bovengronds zichtbare truffelparasiet, zoals deze grootsporige truffelknotszwam *Cordyceps longisegmentis*

Midden: Rosse woelmuis.

Onder: het onderzoeksgebied.

Foto's Menno Boomsluiters.

Foto Jasja Dekker

Epidemieën in Nederlandse konijnenpopulaties

Hoe gaat het met broer konijn?

In de negentiger jaren werden de konijnen in Nederland getroffen door een epidemie van Rabbit Haemorrhagic Disease (RHD), in het Nederlands ook wel Viraal Haemorrhagisch Syndroom of VHS genoemd. De dood kwam zo snel dat ook dieren in goede conditie 'omvielen'. In eerste instantie is wel gedacht aan vergiftiging, maar al snel werd duidelijk dat de konijnen waren getroffen door RHD. De ziekte richtte in Italië in 1988 een ravage aan in konijnenhouderijen. Hoe staat het nu met de ziekte onder wilde konijnen in Nederland?

Door Marijke Drees en Jasja Dekker

Vanaf 1990 zijn hier en daar dode konijnen gevonden (Siebenga, 1991), maar het duurde enige jaren voor de RHD-epidemie zich over het hele land had verspreid. Daar kwam bij dat de ziekte niet altijd werd opgemerkt: in veel gebieden verdwenen de konijnen zonder dat er dode dieren werden gevonden. Als ze de kans krijgen, zullen ernstig zieke dieren namelijk in een hol wegkruipen om daar dood te gaan. En door vossen gevonden kadavers of bemachtigde dieren worden door hen vaak begraven. Met behulp van de duittellingen en de gegevens van het netwerk Dagactieve Zoog-

dieren hebben Drees en Van Manen (2005) berekend dat in de periode 1990-2003 een achteruitgang van 90% is opgetreden. RHD is daar waarschijnlijk een belangrijke oorzaak van.

Gemis De achteruitgang van het konijn zou vroeger zijn toegejuicht door de natuurbeheerders. Maar tegenwoordig kijkt men daar anders tegen aan. Niet alleen mist men het konijn als stoffering van het landschap, maar ook in zijn rol van 'ecologisch ingenieur' binnen ecosystemen. Er is een duidelijke achteruitgang van wilde

flora en fauna na het verdwijnen van konijnen in terreinen waar ze eerder wél voorkwamen. Konijnen blijken een belangrijke rol te spelen in het behoud van variatie in de structuur van de vegetatie. Ze voorkómen dat bepaalde plantensoorten gaan domineren door ze kort te houden, en geven zo kansen aan andere soorten. Daarnaast scheppen ze door hun graafactiviteiten mogelijkheden voor planten om te kiemen. Denk hierbij aan onder meer honskruid, kruisbladgentiaan, parnassia, slanke gentiaan en steenanjer. Daarnaast profiteren dieren als zandhagedis, mieren-

Onderzoekers en fretteur op weg naar konijnholen. Foto Jasja Dekker

leeuw, tapuit en bergeend van de graaflust van konijnen.

Vragen Drees en van Manen (2004) en Siebenga (2002) merken op, dat het op sommige plekken wél goed gaat met de konijnenpopulaties. Vooral op terreinen in de buurt van menselijke bebouwing werden soms veel konijnen gezien, maar ook in een enkel natuurterrein, zoals de Noordduinen in de Kop van Noord-Holland. Dat riep de vraag op of die populaties niet besmet geraakt zijn. Of hebben ze juist een immuniteit tegen de ziekte gekregen? Immuniteit kan verworven worden door dieren die de ziekte overleven, of die op zeer jonge leeftijd (tijdens de zoogtijd) via de moeder in contact komen met het virus.

Vanaf 2003 is in sommige gebieden, zoals in de Amsterdamse Waterleidingduinen, een herstel van de aantallen opgetreden (gegevens Zoogdierverseniging VZZ en CBS). Elders keerden de konijnen niet terug, ook al leek het habitat geschikt (gemaakt) door begrazing met grote grazers. Dat roept de vraag op of RHD de konijnenpopulaties er nog steeds onder houdt, of dat daar andere factoren voor verantwoordelijk zijn, zoals het toch ongeschikt zijn van het habitat. Vragen die alleen kunnen worden beantwoord door onderzoek naar het voorkomen van RHD in verschillende gebieden in Nederland en naar eventuele immuniteit.

Immuniteit tegen RHD De Zoogdierverseniging VZZ heeft in 2005 en 2006

een oriënterend onderzoek uitgevoerd om zicht te krijgen op aanwezigheid van RHD en immuniteit tegen de ziekte in verschillende populaties in Nederland. Daarin is samenwerking gezocht met de Italiaanse zoölogen Lavazza en Capucci, die op hun laboratorium van het ISZL in Brescia veel ervaring hebben opgedaan met verschillende verschijningsvormen van het RHD virus.

Voor het onderzoek werden zoveel mogelijk bloedmonsters verzameld, waarvoor ook de hulp van jagers werd ingeroepen. Vervolgens werd de aanwezigheid en de concentratie van antilichamen in het bloed bepaald. Als er antilichamen in een dier aanwezig zijn, is het dier met RHD of een daarop lijkend virus in aanraking geweest. Over de verschillende types antilichamen

Tabel 1
Het percentage van dieren per terrein dat geïnfecteerd is geweest met RHD en Myxomatose. Meermaals in aanraking geweest met RHD: er zijn antilichamen gevonden die optreden na meer dan een infectie. Cijfers tussen haakjes staan voor het aantal bemonsterde konijnen.

Gebied	Antilichamen tegen RHD (n)	Meermaals (n) RHD	% positief myxomatose (n)*1
IJmuiden	45 % (19)	*2	*2
Veluwe	0 % (5)	*2	*2
Hoek van Holland	65 % (20)	15 % (20)	90%(20)
Kampina	100 % (5)	0 % (5)	0 % (5)
Arcen/Velden/Lomm	70 % (27)	52 % (27)	88 %(24)
Junner Koeland	68 % (19)	11 % (19)	29 % (14)

*1 Niet alle monsters konden op myxomatose worden getest.

*2 Van deze gebieden is alleen het totaal aan antilichamen tegen RHD bepaald.

Locaties waar geschoten konijnen werden bemonsterd op RHD en myxomatose.

Typisch 'konijnenlandschap'. Foto Paul van Hoof

is echter meer te zeggen. Zo wijst een bepaald type antilichaam erop dat er immuniteit is overgedragen tijdens de zoogtijd. Een ander type antilichaam is alleen aanwezig als de dieren meermaals met het virus in contact zijn geweest. Weer een ander type antilichaam wijst op een recente infectie.

Tegelijkertijd is ook getest op die andere grote epidemie onder konijnen: myxomatose. Die ziekte is sinds 1953 in Nederland aanwezig, maar is nog steeds niet uitgeweid.

Endemisch Op het kaartje is te zien welke plaatsen in Nederland zijn bemonsterd. In de gebieden met lage dichtheden (Veluwe, Kampina) konden maar weinig monsters worden genomen.

Elke bemonsterde populatie behalve die op de Veluwe, is in aanraking geweest met RHD: in alle populaties werden antilichamen gevonden (tabel 1). De ziekte is dus op veel plekken endemisch geworden, dat wil zeggen dat hij op permanente basis in de konijnenpopulatie voorkomt. In bijna elke populatie zijn er meerdere dieren die vaker dan één keer met het RHD virus in contact zijn geweest. Die konijnen hebben de infectie dus doorstaan en de populatie heeft daardoor een zekere mate van immuniteit. Alleen in de Kampina was de situatie anders. Daar bleken alle geschoten dieren antilichamen te hebben tegen RHD, maar geen antilichaam-type dat wijst op meerdere infecties. De dichtheid van konijnen in de Kampina is zeer laag: wellicht is er recent een nieuwe infectie geweest,

maar is er geen frequente blootstelling aan het virus zoals in de andere populaties. De populaties op de Veluwe en in Kampina lijken momenteel het meest kwetsbaar vanwege de lage dichtheden.

Opvallend is dat niet elke populatie antilichamen heeft tegen myxomatose. Wellicht is die immuniteit verloren gegaan in de jaren dat de populatiedichtheid zo laag was dat de ziekte myxomatose plaatselijk is verdwenen (niet meer endemisch was). Als de dichtheid van de konijnen weer toeneemt, zal ook myxomatose de populatie weer weten te vinden, met een hoge mortaliteit tot gevolg.

Hoe verder? Het onderzoek is nog niet afgelopen: Ranjana van Dijk (Universiteit Utrecht) heeft onderzoek gedaan naar de immuniteit bij twee populaties in de Noordduinen en het aangrenzende Zwanenwater. In samenwerking met Wageningen Universiteit voert Zoogdierverseniging VZZ een vervolgonderzoek uit: naar aanwezigheid van RHD-antilichamen in populaties van hoge en lage dichtheid en naar de relatie met het gebruik van holen.

Oproep

Beheerders die willen weten of de konijnenpopulatie in hun terrein immuniteit heeft opgebouwd, dan wel kwetsbaar is voor een van de beide epidemieën: Zoogdierverseniging VZZ helpt u graag verder.

Marijke Drees en Jasja Dekker, de Zoogdierverseniging VZZ.

Marijke.drees@kpnplanet.nl

Dankwoord

Het onderzoek kon worden uitgevoerd dankzij de sponsoring door het Prins Bernhard Cultuurfonds, het KN Fonds, het Jacob van Zijverden Fonds en het Barbara Eveline Keuning Fonds, Provinciaal Waterleidingbedrijf Noordholland, Duinwaterbedrijf Zuid-Holland en Waternet.

We willen de jagers bedanken die bloedmonsters van hun konijnen namen voor het onderzoek: de heren van Nie, Brinkhuis, Moerman, Moerman, Dolman, Peeters, Heegh, Neeten, Geurts en Van Rijswijk. De faunabeheerder van Arnhem, Bart Castelein, hielp met het testen van de methode. Dr. J. Philippa en Marijke Drees namen de bloedmonsters van gevangen konijnen in IJmuiden en dr. M.W.G. van de Bildt heeft die geanalyseerd op RHD.

Verder lezen?

Drees, J.M. & Y. van Manen, 2005. Hoe gaat het met het konijn? SOVON Nieuws 18(1): 12.

Drees, J.M., J.J.A. Dekker, A. Lavazza & L. Cappucci, 2007. Voorkomen en verspreiding van Rabbit Haemorrhagic Disease en Myxomatose in Nederlandse konijnenpopulaties. VZZ rapport 2007.17. Zoogdierverseniging VZZ, Arnhem.

Siebenga, S., 1991. Virusziekte bij hazen (EHBS) en konijnen (VHS) nu ook in Nederland. De Nederlandse Jager 96: 4-6.

Siebenga, S., 2002. Konijnen. Een schaars goed maar ook talrijk. De Nederlandse Jager 107 (18): 12-14.

Hyperlink

De Vlaamse zoogdierdeskundige Dirk Criel bespreekt op geheel eigen wijze websites over zoogdieren.

Thema

Bijzondere schuilplaatsen voor vleermuizen

Een mens is nooit te oud om te leren. Terwijl de meesten van ons gretig prutsen aan de verfijning van bestaande typen van vleermuiskasten, geven sommige vleermuisbeschermers hun fantasie de vrije loop. Het internet biedt hen een forum en wie weet groeit daaruit wel een geheel nieuw concept dat een decennium later wederom gemeengoed wordt. Het 'Bat house project' nodigt uitvinders en creatievelingen alvast uit om een origineel idee uit te werken om de vleermuizen in Londen een nieuw onderkomen te geven ①. Het geheel draait om de constructie van diervriendelijke gebouwen en daarin

staan vleermuizen centraal. Het winnend concept wordt ook daadwerkelijk gebouwd. De winnaar is inmiddels bekend, maar ik hou de verrassing voor u achter. Het is niet alleen origineel, maar tegelijk ook een kunstwerk. Op dezelfde site kun je eveneens bekijken wat er nog meer aan de creatieve geesten ontsproot.

De website Flickr – en ik excuseer me voor het woordgebruik – toont eveneens een reeks uitzonderlijke ideeën voor vleermuiswoningen ②. Een beetje “weird” zou ik zeggen maar dat heb je nu eenmaal met die Amerikanen. Het beperkt zich jammer genoeg tot fotootjes kijken, maar dat is nu eenmaal het doel van deze fotodelende website.

Om aan te tonen dat gekke ideeën niet alleen van deze tijd zijn, ging ik te rade bij de Amerikaanse gereformeerde kerk. U ziet dat ik niets schuw. Op hun website kan men kennismaken met de ideeën van een zekere Campbell – zaliger – die met de steun van vleermuizen tegen malaria streed ③. In ruil voor hun inzet bood hij hen de nodige onderkomens aan, in de vorm van heuse vleermuistorens. Dat gebeurde uiteraard niet geheel belangeloos, want het leverde hem nevenbij een aardige bijverdienste op door de verkoop van guano – vleermuizenuitwerpselen – die als meststof diende. Je kunt zijn ervaringen nalezen in het boek 'Bats, Mosquitoes and dollars' dat dank zij onze vrienden van Google en Whale digitaal te raadplegen is ④. Maar ook dichterbij huis leefde een verhelderde geest: die luisterde naar de naam Eugène Dubois. Hij liet zich door voornoemde inspireren en bouwde op zijn landgoed 'de Bedelaar', in het Zuid-Limburgse Leudal, een drie verdiepingen tellende stenen toren als verblijfplaats voor uilen en vleermuizen ⑤. De uilen dienden de knaagdieren klein te krijgen en de vleermuizen de insecten in te tomen. Of dat daadwerkelijk lukte, weet ik niet.

Het zijn echter niet de nieuwe concepten die in de toekomst het verschil uitmaken. Er zijn op het internet tal van voorbeelden terug te vinden waarbij bestaande gebouwen zoals een elektriciteitscabine ⑥ of een oud flatgebouw ⑦ op inventieve wijze een bijzondere herbestemming krijgen voor vleermuizen. Het lijstje is oneindig. Nog meer ideeën kun je opsnuiven bij twee oudjes in het Duitse Lüneburg ⑧, maar je hoeft niet oud te zijn om te leren. Mocht je nog andere vernieuwende constructies kennen dan zijn die welkom op de Zoogdierredactie.

- ① www.bathouseproject.org
- ② www.flickr.com/search/?q=bat+house&m=text
- ③ www.reformation.org/campbell.html
- ④ <http://books.google.be> en www.whale.to/a/camppref.html
- ⑤ www.leumolen.nl/Bedelaar.htm
- ⑥ www.bund-naturschutz-passau.de/html/fledermausturm.html
- ⑦ www.nabu-obertshausen.de/Merkblaetter/Rettung%20fuer%20die%20Kolonie%20vom%20Grosen%20Mausohr.pdf
- ⑧ www.fledermaus-winterquartier-bau.de

Websites

Site Zoogdierenbescherming

Het kon niet uitblijven. Als je al sedert de eeuwwisseling over zoogdierenwebsites schrijft en er ettelijke duizenden achter de kiezen hebt, dan wil je er vroeg of laat ook zelf eentje maken, al was het maar om eens zelf kritiek te slikken. De 'website Zoogdierenbescherming' is er eentje van eigen hand en beoogt informatie te verstrekken en uit te wisselen over alles wat concreet met de bescherming en het beheer van zoogdieren te maken heeft ⑨.

Het is een portaalwebsite oftewel een wegwijzer naar diverse kennisbronnen op het internet. De website is van oorsprong Nederlandstalig, maar werd eveneens volledig naar het Engels vertaald. De inhoud is in beide gevallen meertalig; daarbij komen de meest uiteenlopende talen aan bod, maar vooral Nederlands, Engels, Frans en Duits. Het doel van de website is informatie te vergaren en beschikbaar te stellen over methoden en technieken voor de bescherming van zoogdieren en te verwijzen naar concrete beschermingsacties. Dit betekent dat je er enkel informatie terugvindt over beschermingsmaatregelen, beheer, voorstellen en actieplannen voor zoogdie-

ren. De informatie wordt zowel gegroepeerd per orde, familie en soort, als per thema. Voor informatie over de biologie en ecologie van soorten moet u op andere websites zijn. Slechts bij uitzondering wordt van deze regel afgeweken.

Het is geenszins de bedoeling om zelf informatie aan te leveren, maar enkel om als draaischijf te fungeren. Dit wil zeggen dat de inhoud van de website geheel wordt bepaald door de kwaliteit en kwantiteit van de informatie die elders - doorgaans op andere websites - aanwezig is of door de sitebezoekers wordt aangeleverd.

De gebruikers vinden op de website ook een brede waaier aan digitale nieuwsbrieven, contactadressen van nationale zoogdierenverenigingen, koopadressen voor materialen, links naar discussieforums, congresverslagen, aankondigingen van internationale studiedagen en nog veel meer.

Gelijk zijn enkele thematische pagina's voorzien die bepaalde beschermingsonderwerpen verder uitdiepen. Ze bundelen informatie die verspreid zit over het internet en die op de pagina netjes op een rijtje worden gezet.

Tenslotte kunnen gebruikers ook zelf discussiedocumenten en ideeën posten en hun ervaringen voorleggen aan andere geïnteresseerden. Later zal ook een volwaardig eigen discussieforum aan de website worden toegevoegd.

⑨ www.zoogdierenbescherming.org

Digitale publicaties

Hermine in Zwitserland Een interessante thesis over het landschapgebruik van de hermelijn in Zwitserland ⑩. Dergelijk onderzoek is zeldzaam en daarom alleen al het noemen waard. Het

onderzoeksgebied vormt een mozaïek van habitats in een overwegend door landbouw gevormd landschap. Dertien hermelijnen werden gezenderd en dat leverde heel wat gegevens op. De studie vult eerder onderzoek aan, dat in de jaren '70 en '80 in dezelfde regio is verricht.

⑩ http://doc.rero.ch/lm.php?url=1000,40,4,20070212114239-YR/these_VogelC.pdf

Na de katten, de honden In de vorige hyperlink 1-2008 waren katten de gebeten hond, maar nu zijn de honden van de kat gebeten ⑪. Om niet weer in ongenade te vallen bij mijn vrienden dierenliefhebbers schuif ik de Zwarte Piet door naar het Zwitserse SFPNP. Deze overheidsinstantie ligt aan de basis van het digitaal dossier dat deze bijtgrage viervoeters in een geheel ander daglicht stelt. Alhoewel, het zijn vooral de baasjes die zich misdragen. Een hond manieren bijbrengen is immers een stuk gemakkelijker dan een poes. Hoe het moet of kan, kom je in deze publicatie te weten.

⑪ http://etat.geneve.ch/dt/SilverpeasWeb-FileServer/ETUDE_CHIEN.pdf?ComponentId=kmelia240&SourceFile=1194948952537.pdf&MimeType=application/pdf&Directory=Attachment/Images/&logical-Name=ETUDE%20CHIEN.pdf

Surf ook even naar...

Wat een naam Heb je je ook al afgevraagd waar zoogdiersoorten hun naam vandaan halen? Niet zo moeilijk te beantwoorden lijkt me, want meestal weet men

het niet. Duidelijk anders is dat met de verschillende dialectnamen, al is de uitleg op deze website niet altijd overtuigend ⑫. Aanvullingen zijn mogelijk. De Vlaamse naamgeving "muishond" voor een wezel verwijst naar het jachtgedrag van een hond, zoals deze site duidelijk stelt, maar evenzeer naar het keffend geluid van dit kleinood. Misschien leuk om zelf wat aanvullingen naar de auteur door te sturen.

⑫ <http://home.iae.nl/users/hjts/ZOOGDIEREN.htm>

Dood doet leven Mogelijk ben ik niet de eerste die jou op deze site over leven en dood attendeert ⑬. Deze uitzonderlijke

website kreeg immers reeds veel aandacht in de pers. Om zeker te zijn dat hij je niet ontgaat, krijgt ie van Zoogdier een eervolle vermelding. De bedenkers van de website - ARK Natuurontwikkeling en Staatsbosbeheer - willen mensen vertrouwd maken met dode dieren in de natuur. Daarbij wordt geen middel onbenut gelaten. Met live beelden van een kadaverplek kan men met tussenpozen allerlei dieren aan de dis observeren. De meest interessante worden in een beeldarchief opgeslagen, waardoor je tijdens het eten niets hoeft te missen.

⑬ www.dooddoetleven.nl

Franse zwijnen Als uitsmijter zoeken we de Franse voorsteden op. Wie dacht dat daar alleen enkele mistevreden stedelingen de boel overhoopgooien, heeft het lelijk mis. Sinds kort maken echte wilde zwijnen er de boel onveilig. De gefilmde bewijzen vindt u op de website van het de Franse televisiezender TF1. Je vindt ze het gemakkelijkst via de zoekfunctie ⑭.

⑭ <http://recherche.tf1.fr/recherche/resultats/?site=tf1&query=sanglier>

Help, de muskusrat verzuipt!

Jaarlijks worden drie- à vierhonderdduizend muskusratten gedood. Hun prachtige vel en hun heerlijke vlees worden ook nog eens vernietigd bij destructiebedrijven. Er wordt veel geld uitgegeven aan de uitroeiing van de muskusrat. Maar of de muskusrat uit te roeien is, blijft de grote vraag. Misschien wordt het tijd het beleid eens goed op de schop te nemen.

Door Jelle Reumer

De muskusrat is weer eens in het nieuws. Muskusratten zijn prachtige knaagdieren, met een afmeting van een klein konijn en een vacht die honderd jaar geleden zeer gewild was in de bontindustrie. Ze werden om die reden vanuit Amerika in Europa ingevoerd en hier in bontfarms opgekweekt. Af en toe ontsnapte er één en dat leidde uiteindelijk tot de vestiging van een snel ontplofende populatie die zich vanuit Bohemen als een olievlek over Europa verspreidde. Ik heb wel eens een (dode) muskusrat in handen gehad en het moet gezegd: je blijft kroelen door dat zalige zachte bont.

Toch zijn muskusratten niet bekend om hun aaibaarheid. Integendeel, ze worden te vuur en te zwaard bestreden vanwege de schade die ze aanrichten of verondersteld worden aan te richten. Het zijn gravers en ze leven een amfibisch leven: half in het water, half op het droge. Met dat graven maken ze holen en gaten in de oevers van

onze Nederlandse sloten, vaarten en kanalen en in potentie kunnen ze daardoor een lelijke overstroming teweegbrengen. Laat duidelijk zijn: het is nog nooit gebeurd. Er zijn in ons land wel eens dijken bezweken, maar dat was stevast een gevolg van slecht onderhoud. Niet door graafwerkzaamheden van *Ondatra zibethicus*, zoals de muskusrat in het wetenschappelijke potjeslatijn heet.

Dat neemt niet weg dat er jaarlijks meer dan dertig miljoen euro belastinggeld wordt gebruikt voor het bestrijden van deze sympathieke dieren. De schade die daarmee voorkomen wordt, is onlangs door het Landbouw Economisch Instituut (LEI) berekend, in opdracht van de Landelijke Coördinatie Commissie Muskusrattenbestrijding (LCCM). Het komt neer op een bedrag van één tot maximaal vijf miljoen euro per jaar.

De bestrijding is dus een weinig kosten-efficiënte zaak. Er wordt door onze alerte

overheid één euro uitgegeven om er een schadebedrag mee te besparen dat ergens tussen de 3 en 16 cent hangt. Met een fatsoenlijke schadeloosstellingsregeling kan dus 25 miljoen euro worden bespaard! Bovendien is het bestrijden vooralsnog vergeefs, men dweilt met de kraan wagenwijd open en het geld is daarmee feitelijk volkomen weggegooid. Jaarlijks worden voor al dat geld drie- à vierhonderdduizend muskusratten gedood. Hun prachtige vel en hun heerlijke vlees worden ook nog eens vernietigd bij destructiebedrijven. Welk een spilzucht!

Maar om nog twee redenen is het muskusrattenvangen een zinloze en kwalijke activiteit. Ten eerste helpt het niet. De Nederlandse populatie muskusratten zit in de groeifase: er komen er steeds meer. Dat is een gewoon natuurverschijnsel, dat je maar het best kunt laten gebeuren. Niemand weet precies welke factor bepalend is voor de omvang van de muskusratpopu-

Links: Karakteristieke 'bouw' van de muskusrat, het winterverblijf dat is opgetrokken uit plantenmateriaal. Door het rottingsproces blijft het binnenin de bouw zelfs warm in een strenge winter. Foto RHO.
Midden: Muskusrat. Foto Roel Hoeve.
Rechts: Een metalen fuik zoals die geplaatst wordt in duikers die de muskusratten gebruiken in hun zoektocht naar nieuwe leefgebieden. Foto Wietse Bakker.

latie: de hoeveelheid voedsel, de leefruimte die ze hebben, of iets anders. Maar een exploderende populatie van dieren bereikt na verloop van tijd meestal een maximum, waarna de omvang ervan weer afneemt tot een lager, stabiel niveau. De kans is dus groot dat het er na verloop van tijd vanzelf weer minder worden. Hoe langer je doorgaat met vangen en hoe meer je er vangt, des te langer het duurt voordat dat moment van natuurlijke afname wordt bereikt. Op die manier is het vangen een zichzelf versterkende behoefte, een voorbeeld van een positieve terugkoppeling, vergelijkbaar met een heroïneverslaving. De overheid heeft van zichzelf een muskusjunk gemaakt.

De andere reden is van ethische aard. We lopen in ons land over van dierenliefde en diervriendelijkheid. De beroepsvereniging van dierenartsen (Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde, KNMvD) pleitte eerder dit jaar zelfs voor het verbieden van het ritueel slachten. Traditioneel wordt bij de halal of koosjer geslachte schapen de halsslagader doorgesneden, waardoor de dieren doodbloeden. "Na het aanbrengen van een halssnede kunnen runderen en schapen nog twee minuten bij bewustzijn blijven," zo citeerde De Pers van 17 maart de KNMvD. Twee minuten. Terecht dat de dieren dokters daar schande van spreken. Maar een deel van de muskusratten wordt gedood door ze onder water in kooien te

vangen, waarna de beestjes simpelweg verdrinken. Daar doen ze zeker vier minuten over. Vier minuten langzame en wrede doodstrijd. Ik heb de KNMvD daar nog niet over horen klagen, maar gelukkig het Europees Parlement wel. Brussel is namelijk van mening dat Nederland – het zo diervriendelijke Nederland – door jaarlijks honderdduizenden muskusratten wreed te verzuipen, onethisch bezig is. Men wil het eigenlijk verbieden, maar men aarzelt vooralsnog vanwege dat gevaar van dijk-

"Er is nog nooit een dijk bezwiken door muskusratten."

doorbraken. Dat lijkt begrijpelijk: als straks vijf of tien inwoners van Moordrecht of Gouda verdrinken omdat Brussel zo nodig roomser dan Marianne Thieme wilde zijn, dan zijn natuurlijk de rapen gaar. Maar Brussel weet kennelijk niet wat wij wél weten, namelijk dat er nog nooit een dijk is bezwiken aan de graafzucht van muskusratten.

Er gaan nu stemmen op om gecontroleerd en in kleine gebieden te experimenteren met een tijdelijke stop op het vangen van muskusratten. Dat zou een revolutionaire omslag in het denken zijn, en ik garandeer u dat het een succes zal blijken. Maar, zo meldde Bionieuws van 15 maart, de LCCM is daarop tegen: "De Commissie vindt een vangststop riskant en wil eerst meer onderzoek." Vermoedelijk wil de Commissie

dat ook wel zelf gaan doen, dat onderzoek. De Commissie is het orgaan dat bestaat bij de gratie van het muskusrattenvangen. Het is hun raison d'être! Men heeft dus belang bij dat vangen, want men belegt er de boterham mee (indirect helaas, want muskusrattenpaté wordt niet gemaakt). We zien hier de voorspelbare tegenwerking van belanghebbenden. Dat fenomeen hebben we al vaker gezien.

De muskusratten verdrinken nog altijd door een zichzelf bevestigend en daardoor vastgelopen verdelgingssysteem. Ze moeten worden bestreden, niet omdat dat zinvol zou zijn, maar omdat dat zo is afgesproken. Wat mij betreft moet Brussel dus maar

snel ingrijpen en die akelige vangstmethode zo dwingend mogelijk verbieden. Je op folklore beroepen – zoals de Noorse walvisjagers dat plegen te doen – dat kan de LCCM niet doen, want de eerste muskusrat in ons land verscheen hier pas in 1941. In Valkenswaard, of all places.

*Dit artikel verscheen eerder in
Opinio nummer 13*

Jelle Reumer (Hilversum, 1953) is bioloog en directeur van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam. Daarnaast is hij bijzonder hoogleraar vertebratenpaleontologie aan de Universiteit Utrecht. Van zijn hand verschenen onder meer *Plant je voort!* (2003) en *De ontplofte aap* (2005), beide bij uitgeverij Contact.

‘Hollandse’ bultrug op reis

De bultrug die in mei 2007 in het Marsdiep rondzwom, is eind september 2007 meer dan 1000 kilometer verder opgedoken voor de Ierse kust. Dezelfde bultrug bezocht half november 2007 weer de kust rond IJmuiden. Het is de eerste keer dat de migratie van een bultrug binnen Europese wateren is vastgesteld.

Door Wouter Jan Strietman

Spektakel bij Den Helder Op 10 mei 2007 duikt voor de kust van Den Helder in Noord-Holland een walvis op. De eerste berichten zijn onduidelijk, zowel wat betreft de soort als de grootte. Op 11 mei worden foto's van Hans Verdaat gepubliceerd waaruit blijkt dat het hier om een bultrug gaat. De bultrug van ca 10 meter lijkt zich regelmatig op te houden rond het Kaaphoofd en de zuidkust van Texel, waar het zich tegoed doet aan het voedsel dat met de vloedstroom het Marsdiep binnenstroomt. Soms komt het dier tot op 50 meter van de dijk. En dat blijft niet onopgemerkt. De dagen erna genieten honderden mensen van het spektakel. Op 13 mei verdwijnt de bultrug echter spoorloos.

Ierse waarneming Op 28 september 2007 wordt tijdens een walvisboottocht bij Toe Head, (nabij Cork, Ierland) een juveniele bultrug gezien en gefotografeerd door Conor Ryan van de Irish Whale and Dolphin Group (IWDG). Omdat de bultrug met open bek rondzwemt en vergezeld wordt door Jan-van-Genten lijkt het erop dat de bultrug aan het vissen is. Volgens de schipper Colin Barnes, een voormalige visser, vist het dier op sprot of jonge haring. Als de IWDG de foto's nader bekijkt, blijkt het een dier te zijn dat nog niet eerder gedocumenteerd is in de Ierse wateren. Deze bultrug wordt daarom als zevende Ierse bultrug in de Ierse bultrug catalogus opgenomen.

Match met den Helder

Foto's van de waarneming worden in oktober 2007 door de IWDG gepubliceerd op hun website www.iwdg.ie en vervolgens opgemerkt door Wouter Jan Strietman van Stichting De Noordzee. Hij heeft het idee dat de Ierse bultrug wel eens dezelfde zou kunnen zijn als die van Den Helder en neemt contact op met de IWDG. Daarop worden de foto's die van beide dieren gemaakt zijn vergeleken. Normaal gesproken gebeurt dat op basis van foto's van de onderkant van de staartvin, die voor elk dier uniek is. Van beide waargenomen dieren zijn dergelijke foto's echter niet beschikbaar. Gelukkig zijn er goede foto's gemaakt van de onderkaak. Op de onderkaak is bij beide dieren een patroon te zien van witte cirkels die veroorzaakt zijn door afgevallen pokken. Uit een vergelijking van deze patronen blijkt dat het Ierse individu zeer waarschijnlijk hetzelfde is als het Nederlandse individu.

Uniek individu Ter bevestiging worden de foto's opgestuurd aan Allied Whale in de Verenigde Staten, die de North Atlantic Humpback Whale Catalogue (NAHWC) coördineert. Dat is een database van alle gedocumenteerde bultruggen in het Noord-Atlantische gebied. Uit hun analyse blijkt dat dit een nieuw exemplaar is dat nog niet in de catalogus voorkomt. Omdat het dier nog niet eerder ergens anders gedocumenteerd is,

is helaas niet te achterhalen waar het vandaan komt.

Bultrug duikt weer op Op 16 november 2007 wordt bij de pier van IJmuiden opnieuw een bultrug gezien, vissend onder honderden (drieteen)meeuwen. Na analyse van de foto's blijkt dat het hier wederom om hetzelfde dier gaat als in Ierland en Den Helder. In de dagen erna duikt het dier zo nu en dan pal naast de pier op. Totdat het op 21 november nog in de verte gezien wordt en daarna spoorloos verdwijnt.

Mogelijke route naar Ierland en terug

Nu vaststaat dat het zowel in Ierland als Nederland om hetzelfde exemplaar gaat zijn er twee mogelijke routes die het dier gevolgd heeft. Ofwel het dier is in de tussenliggende maanden door het Kanaal gezwommen, langs de Engelse zuidkust en via de Keltische Zee naar de Ierse zuidkust. Dit is een minimumafstand van ongeveer 2300 kilometer. Ofwel het dier is via de noordelijke route om Schotland heen gezwommen. Dat is een minimumafstand van 3860 kilometer. Opvallend genoeg be-

vinden zowel de Ierse als de Nederlandse waarnemingslocaties zich binnen 160 kilometer van dezelfde breedtegraad.

Zuidelijke Noordzee Naast de 'Helderse' bultrug zijn sinds 2003 in België en Nederland vijf verschillende bultruggen gesignaleerd, waarvan er uiteindelijk vier gestrand zijn (Camphuysen, 2007; Camphuysen & Peet, 2006). Daarvoor was slechts één geval bekend, uit 1751 in België (Haelters et al., 2006). In september 2003 werd de eerste bultrug drijvend voor Hoek van Holland gevonden. Een paar dagen later strandde het beest bij de Maasvlakte (Smeenk et al., 2003). Twee maanden later, in december 2003, werd een moeder met kalf aangetroffen, zwemmend voor de kust van Scheveningen. Het kalf strandde niet lang daarna, met sporen van bijvangst in visnetten en afgesneden vinnen. Januari 2004 werd waarschijnlijk hetzelfde moederdier voor de kust van Scheveningen waargenomen. Het dier was druk aan het vissen, met veel meeuwen om zich heen. In juni 2004 strandde een andere bultrug op Vlieland. Het dier bleek kort daarvoor gestorven te zijn, waarschijnlijk door een touw dat diep doordrong in het vlees, tot op de organen. Het type touw gaf wel een aanwijzing over de herkomst van deze bultrug. Het bleek een touw te zijn dat normaal gesproken gebruikt wordt voor kreeftenkooien. Kreeftenkooien worden niet gebruikt in de Noordzee, maar wel daarbuiten. In maart

Herkomst De bultrug is een baleinwalvis die normaal gesproken leeft in het noordelijke deel van de Atlantische Oceaan. De dichtstbijzijnde populaties bevinden zich in IJsland en Groenland. In de Europese (kust)wateren zwemmen zo nu en dan bultruggen rond. De laatste jaren doken niet alleen in Nederland en België bultruggen op. Bultruggen zijn ook gesignaleerd in andere Europese landen, zoals bij Dover, de Firth of Forth, de Moray Firth, de Shetland eilanden, de Hebriden, Denemarken en meer recentelijk in Wales, Bologne Sur Mer en bij Aberdeen. Het dier dat in de Firth of Forth in Groot-Brittannië werd waargenomen kon later getraceerd worden als een dier dat behoort tot de populatie in Groenland.

Een week voor de waarneming in Den Helder nam Marijke de Boer tijdens een inventarisatie 180 kilometer ten noordoosten van de Doggersbank in Nederlandse wateren ook een bultrug waar. De bultrug sloeg constant met zijn staart op het water. Dit zou mogelijk hetzelfde exemplaar kunnen zijn als in Den Helder. Dit zou betekenen dat het dier vanuit het noorden is komen aanzwemmen. Het feit dat de pokken op de onderkaak niet meer aanwezig zijn kan enerzijds op duiden dat het dier voedsel heeft gezocht op de bodem en daarbij de pokken als het ware heeft afgeschuurd. Anderzijds kan het een aanwijzing zijn voor een langer verblijf in brak of zoet water, waardoor de pokken gestorven zijn en van de kaak afgevalen. Of en waar dit heeft plaatsgevonden is echter niet te achterhalen.

Conclusie Waarnemingen van bultruggen door liefhebbers en het grote publiek bieden inzicht in het voorkomen van deze bijzondere dieren. Door de inzet van velen is het op basis van foto-identificatie mogelijk geweest om voor het eerst de migratie van een bultrug binnen Europese wateren te documenteren. Deze ontdekking is van belang voor onderzoek naar de migratie van bultruggen in Europese wateren, het herkennen van belangrijke voedselgebieden en het vergroten van bewustzijn onder het grote publiek. En mogelijk biedt de reis van deze bultrug een sprankje hoop voor een mogelijke terugkomst van deze soort in Europese (kust)wateren.

Stichting De Noordzee en de IWDG zetten het onderzoek naar deze bultrug voort en zijn benieuwd of er andere organisaties of mensen zijn die deze bultrug gefotografeerd hebben langs de Belgische, Franse,

Duitse of Engelse kust. Dit zal ons een nog beter inzicht geven in de route die het dier genomen heeft.

Bultrug te Den Helder. Foto Wouter Jan Strietman

Stichting De Noordzee en de IWDG willen graag de volgende personen en organisaties bedanken voor hun bijdrage aan dit onderzoek: Conor Ryan (IWDG), Colin Barnes (West Cork Marine Tours), Rosie Seaton (Allied Whale), Frederick Wenzel (NOAA), Kees Camphuysen en Beatrice Jann.

Wouter Jan Strietman is verbonden aan Stichting De Noordzee
www.noordzee.nl

Verder lezen?

Camphuysen, C.J., 2007. Foraging humpback whale (*Megaptera novaeangliae*) in the Marsdiep area (Wadden Sea), May 2007 and a review of sightings in the southern North Sea, 2003-2007. *Lutra* 50(1): 31-42.

Camphuysen C.J. & G. Peet, 2006. Walvissen en dolfijnen in de Noordzee. Fontaine Uitgevers BV. 's Graveland.

Haelters, J., T. Jauniaux & F. Kerckhof, 2006. Bultrug op Belgisch strand. *Zoogdier* 17(2): 3-5

Smeenk, C., M. Addink & C.J. Camphuysen, 2003. De eerste bultrug voor Nederland. *Zoogdier* 14(4): 3-4.

2006 strandde een bultrug op de Belgische kust. Dit dier werd de dag ervoor nog levend gezien voor de kust van Oostende. De doodsoorzaak van deze bultrug bleek een aanvaring met een schip te zijn (Haelters et al., 2006).

NEDERLAND

Gezocht: exotische zoogdieren

De Zoogdierverseniging VZZ wil samen met andere organisaties dit jaar een goed beeld krijgen van de verspreiding van exotische dieren en planten in Nederland. Dat gebeurt op initiatief van de Commissie Invasieve Exoten (COIE). Deze adviseert minister Verburg van Landbouw en Natuur over exoten in Nederland. Op tijd signaleren van nieuwe exoten is belangrijk.

Exotische zoogdieren zijn zoogdieren die door toedoen van de mens in Neder-

Siberische grondeekhoorn. Foto Arudhio

land/Europa terecht komen maar er oorspronkelijk niet thuis hoorden. Zo duiken er als nieuwkomers in Nederland bijvoorbeeld exotische eekhoorns op. De afgelopen vijf jaar werden negen eekhoorns in het wild gesignaleerd.

We vermoeden dat er meer exotische zoogdieren in Nederland voorkomen. Heeft u een Amerikaanse nerts, muskusrat, vreemde eekhoorn of ander uitheems zoogdier gezien, geef deze dan door via www.telmeel.nl of waarneming@zoogdier.nl. Ook oude waarnemingen en waarnemingen van verkeersslachtoffers zijn welkom.

Een levende Atlas van de Nederlandse zoogdieren

De kogel is door de kerk. Twintig jaar nadat de laatste waarnemingen voor de Atlas van de Nederlandse zoogdieren (Broekhuizen et al. 1992) werden vastgelegd wordt aan een nieuwe atlas gewerkt. In deze moderne tijd wordt de aanpak wel heel anders. In plaats van jaren lang gegevens te verzamelen en alles in één dik boek te publiceren wordt de nieuwe atlas stapsgewijs opgebouwd. Per provincie wordt eerst een digitale atlas gemaakt.

Dit begint met het bijeenbrengen van alle bestaande zoogdierwaarnemingen op internet. Zo wordt voor iedereen zichtbaar wat al bekend is. Vervolgens kan iedereen nieuwe waarnemingen toevoegen. Dit mogen ook oude waarnemingen zijn die nog thuis in notitieboek-

jes staan. Het verspreidingsbeeld van de soorten wordt zo gaandeweg vollediger. Een atlas die van dag tot dag verandert, een levende atlas.

In enkele provincies wordt al gewerkt aan een provinciale atlas of zijn verdergeplande plannen om daaraan te beginnen. In deze provincies zal met het omzetten van de bestaande gegevens naar een digitale atlas begonnen worden. Waarnemingen van zoogdieren kunnen echter nu al doorgegeven worden. Heb je een ree, konijnenkeutels of molshopen gezien, of misschien een waternervleermuis gehoord, ga dan naar www.telmeel.nl en geef je waarneming door. Bij waarnemingen van moeilijke

eens te bezoeken. Iedereen die zich daar registreert ontvangt de Telganger. De nieuwsbrief van de Zoogdierverseniging VZZ, waarin de resultaten van alle zoogdierinventarisatie- en monitoringprojecten staan. Geef je nu jouw zoogdierwaarnemingen door via www.waarneming.nl. Niet getreurd, ook die komen uiteindelijk bij de Zoogdierverseniging en worden voor de nieuwe zoogdieratlas gebruikt.

Werf een lid

Kent u iemand die veel over zoogdieren praat, naar buiten gaat op zoek naar vleermuizen, muizenbotjes uit braakballen peutert of zoogdieren gewoon hele mooie dieren vindt, maar die nog geen lid van De Zoogdierverseniging van Nederland is. Wijs hem of haar dan op ons bestaan. Geef een exemplaar van Zoogdier cadeau of surf samen naar www.vzz.nl en maak hem of haar lid. Het lidmaatschap kost maar € 18,- per jaar.

Natuurbericht Aan het begin van de lente zag een nieuwe natuurwebsite het levenslicht: www.natuurbericht.nl. Op dit initiatief van De Natuurkalender verschijnt elke dag nieuws over de natuur in Nederland. Leuke berichtjes over de natuur bij u in de buurt of elders in Nederland. De berichten worden door spe-

cialisten van de soortenbeschermende en -onderzoekende organisaties, waaronder de Zoogdierverseniging VZZ, verzorgd. Een leuk voorbeeld is het bericht over jonge boomkruipers met unieke filmbeelden van opgroeiende jongen in een holle boom.

Tientallen bunzingen waargenomen

Na onze oproep eerder dit jaar zijn 127 waarnemingen van bunzingen doorgegeven via de website www.telmeel.nl (zie kaartje). Ze zijn mooi verspreid over Nederland. Een goed begin van onze campagne om meer over deze marterachtige te weten te komen. Maar nog te weinig voor analyses naar de relatie tussen landschapkenmerken en het voorkomen van de bunzing of om uitspraken over de populatieontwikkeling te kunnen doen. Nieuwe waarnemingen

soorten, zoals veel vleermuizen, wordt mogelijk later nog om aanvullende informatie gevraagd om zeker te weten dat de soort juist gedetermineerd is. Je kan via telmeel.nl ook foto's van de waargenomen soort uploaden als bewijsmateriaal van de waarneming. En er wordt ook gewerkt aan de mogelijkheid om geluiden (bijv. van een batdetectoropname) te uploaden. Reden genoeg om deze site

zijn dan ook meer dan welkom! Let daarbij wel op dat je alle belangrijke informatie doorgeeft. Zo vullen veel mensen het 'observatietype' niet in. Ook is niet altijd duidelijk of het een waarneming van een levend of een dood dier betrof. Dit kan je onder het kopje 'toon extra velden' op het invoerblad 'Nieuwe waarneming' van telmee.nl doorgeven; klik op de pull down menu's 'sporen' en 'doodsoorzaak'. In het geval van verkeersslachtoffers graag ook het type weg (snelweg, provinciale weg of lokale weg) en wegnummer doorgeven.

Overlijden A.T. Clason Op 7 april j.l. is Anneke Clason (prof. dr. A.T. Clason), emeritus hoogleraar archeozoölogie aan de Rijksuniversiteit Groningen, plotseling overleden. Zij was van 1975 tot en met 1983 bestuurslid van de Zoogdierverseniging VZZ en vervulde tussen 1979 en 1983 de functie van secretaris van de vereniging. Ze was een van de weinige professionele archeologen die zich met prehistorische zoogdieren in de Nederlandse bodem bezighielden. Als archeozoöloge richtte ze zich vooral op zoogdierresten in relatie tot menselijke activiteiten zoals jacht en domesticatie. Hoewel wilde zoogdieren daarbij wel aan bod komen ging haar hart toch vooral uit naar de huisdieren. Zij was mede-oprichter van de Stichting Zeldzame Huisdierrassen. Met haar eigenzinnige ideeën en grote collectie zoogdierbotten was Anneke Clason een inspiratiebron voor volgende generaties archeozoölogen. Met haar dood heeft dit vakgebied met recht de grand old lady verloren.

Vrijwilligers gezocht Het afgelopen jaar hebben diverse vrijwilligers de Zoogdierverseniging VZZ zeer waardevol ondersteund door op kantoor allerlei werkzaamheden te verrichten. Door het vertrek van een paar van hen kunnen we

de diensten van nieuwe vrijwilligers goed gebruiken!

Heb je zin om de Zoogdierverseniging VZZ van nabij te leren kennen en je in te zetten voor zoogdierbescherming zonder 's nacht buiten rond te struinen meldt je dan aan op ons kantoor zoogdier@vzz.nl, tel: 026-3705318. Jouw hulp is hard nodig terwijl jij je hobby kan uitvoeren of je CV uitbreiden met werkervaring. We zijn op zoek naar mensen die:

- gegevens willen invoeren;
- de bibliotheek actueel willen houden (bibliothecaris);
- zoogdieren in het nieuws willen bijhouden en archiveren (zoogdier journalist);
- teksten willen schrijven om de website actueel te houden;
- de stand van de Zoogdierverseniging VZZ willen bemensen bij evenementen in het land.

VLAANDEREN

Nieuwe lente, nieuw bestuur

Sinds 21 maart heeft de Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt een uitgebreid nieuw bestuur. Tijdens een open discussie op de Algemene Vergadering werd voor een meer gestructureerde aanpak gekozen om de werking een nieuwe dynamiek te geven. De wie is wie, alsook een overzicht van onze activiteiten en de projectwerking en veel meer vind je op onze website www.zoogdierenwerkgroep.be.

Langs deze weg willen we ook iedereen oproepen om lokale zoogdieractiviteiten door te geven aan onze provinciale coördinatoren (contactgegevens: zie website), zodat we ze via de website kenbaar kunnen maken aan een ruimer publiek.

Kortste nacht van het zoogdier

Op 21 juni nodigt de Zoogdierenwerkgroep Vlaamse Ardennen plus (een regionaal samenwerkingsverband van zes Natuurpunt-afdelingen) iedereen uit om kennis maken met onderzoeksmethodes bij zoogdieren. Vanaf 14 uur kunnen kinderen en volwassenen terecht in de loods aan de Braambrugstraat 43 te

Ename (Oudenaarde) voor braakbalpluizen en een powerpoint over de werking van de Zoogdierenwerkgroep. In het veld wordt naar eikelmuisen, waterspitsmuis en vele andere zoogdierjes gezocht met behulp van allerlei valletjes. Tot de volgende morgen kan je meelopen om live traps te controleren langs twee transecten in het Bos t'Ename.

Programma te verkrijgen bij Paul Van Daele: saripaul@skynet.be

Zomermonitoring van vleermuisen

De Vleermuisenwerkgroepen van Natuurpunt en Natagora hield in april weer een succesvolle studiedag met meer dan honderd aanwezigen. In de namiddag was er een interessante workshop over zomermonitoring. Aangezien we deze zomer in Vlaanderen ook van start gaan met het zogenaamde "autovleren", was dit de ideale gelegenheid om ervaringen uit te wisselen en de internationale banden te versterken. Wie graag wil meewerken met onze verschillende vleermuisenprojecten, neemt best contact op met Alex Lefevre (vleermuisenalex@yahoo.com).

Europese Nacht van de Vleermuis

Tijdens de Europese Nacht van de Vleermuis op 29,30 en 31 augustus worden overal in Vlaanderen activiteiten georganiseerd om het grote publiek te informeren over het nut van deze bedreigde diergroep en te strijden tegen hardnekkige vooroordelen (vleermuisen die in je haren vliegen, aanvallen, knagen aan isolatie, geluidsoverlast veroorzaken). Dit jaar kadert de actie in het thema 'Water is leven'. Daarbij willen we aantonen dat zuiver water voor alle dieren, ook voor vleermuisen, essentieel is.

De Europese Nacht van de Vleermuis is een initiatief van Eurobats en is in heel Europa hét jaarlijkse hoogtepunt betreffende sensibilisatie en educatie rond vleermuisen en vleermuisenbescherming in Europa. In Vlaanderen wordt de Europese Nacht van de Vleermuis georganiseerd door Natuurpunt en het Agentschap voor Natuur en Bos.

Een lijst met alle activiteiten vind je vanaf half juni terug op www.natuurpunt.be en www.bataction.be.

Inschrijven op de "Zoog.flits" en de "Chirocontact"

Wil je graag op de hoogte blijven van het reilen en zeilen in het Vlaamse zoogdiergebeuren, dan kan je je best inschrijven op de Zoog.flits en specifiek voor vleermuizen op de Chirocontact. Je kan dit makkelijk doen via het nieuwe registratiesysteem op de website van Natuurpunt.

Op www.natuurpunt.be/nl/biodiversiteit/zoogdieren_294.aspx vind je de nodige links hiernaar. Deze webpagina is nog niet helemaal af (vooral wat het vleermuisonderdeel betreft). We zoeken ook nog wat mooie fotootjes van zoogdieren die we bovenaan kunnen plaatsen, en gezien het horizontale formaat met het wolkje linksonder zijn die niet zo gemakkelijk te vinden. Bovenaan de Zoog.flits komt ook een fotootje in dit formaat, dus heb je iets dat daarin zou passen, stuur het ons door!

OVERIG NIEUWS

Boekbespreking: Nederlandse zeezoogdieren-gids

Eind 2007 verzuchtte ik in Lutra 50(2): 141-142 dat het tijd werd voor een Nederlandstalige determinatiegids voor zeezoogdieren. Amper een kwart jaar later werd mijn wens vervuld. Begin 2008 verscheen de Nederlandstalige bewerking van de veldgids Whales, Dol-

phins and Seals van Hadoram Shirihai en Brett Jarrett. De originele uitgave besprak ik in Zoogdier 17(4) en eindigde met de conclusie: "Wat mij betreft

is deze gids de beste die er momenteel is". De conclusie van deze recensie lijkt dan ook even onvermijdelijk als een open deur: van harte aanbevolen.

Echter, de tekst lijkt vertaald door iemand die niet vertrouwd is met zeezoogdieren. Een enkele keer zijn termen namelijk knullig vertaald (bijv. subspecies: subsoort ipv ondersoort) of slaan vertalingen de plank net mis. Een kniesoor die daar over valt. Van harte aanbevolen.

Shirihai, H. & B. Jarrett, 2008. Gids van alle zeezoogdieren. Paperback, 384 pp. Tirion Uitgevers BV, Baarn. ISBN 978 90 5210 712 7

Ondersteboven van de Waterlinie

In 2006 en 2007 is door de Zoogdierverseniging VZZ het project 'Vleermuisleefgebieden in de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW)' uitgevoerd. Het ging daarbij om een liniebreed onderzoek naar de functies van de forten en het landschap op en om de forten voor vleermuizen. Het onderzoek moet leiden tot spelregels voor de beheerders, die de ontwikkeling en het gebruik van de forten mogelijk maken, zonder geweld te doen aan de belangrijke functies die de forten en hun omgeving voor vleermuizen vervullen.

Uit het onderzoek blijkt dat de forten een belangrijke functie als winterslaapplaats vervullen. Jaarlijks worden bijna 1400 overwinterende vleermuizen waargenomen. Het werkelijke aantal ligt waarschijnlijk tussen de 1700-2000. Vooral voor de baardvleermuis en de franjestaart liggen er hotspots in de NHW en overwintert hier een groot deel van de landelijke populatie. Tevens werd duidelijk dat vooraf aan de winterslaap de vleermuizen de forten regelmatig bezoeken om te zwermen. De vleermuizen vliegen dan in de avondschemering heen en weer voor de ingang van hun winterverblijf. Het is een soort dans waarbij de mannetjes en vrouwtjes elkaar leren kennen, voordat ze met elkaar paren. Bovendien laten de vrouwtjes aan hun jongen zien waar ze de winter kunnen doorbrengen. Verstoring van het zwermen is uit den boze en kan er toe leiden dat de vleermuizen het fort niet als overwinteringsplaats kiezen.

Naast winterverblijf en zwermplek blijken de forten door de vleermuizen ook als zomerverblijf (soms in bomen op de forten) en jachtgebied gebruikt te wor-

den. Enkele forten dienen bovendien als bakens langs de vliegroutes naar de jachtgebieden in een anderszins kaal landschap.

Voor de eigenaren en beheerders van de forten heeft dit onderzoek belangrijke informatie opgeleverd. Voor velen van hen was niet bekend dat de forten zo'n belangrijke natuurfunctie vervulden. Bij het maken en uitvoeren van hun plannen om (delen van) de forten op te knappen en een recreatieve functie te geven zal hier rekening mee gehouden moeten worden. De Zoogdierverseniging VZZ heeft hiervoor richtlijnen opgesteld. Een enkeling heeft die al toegepast, zoals de Stichting Fort aan de Klop (zie Zoogdier 18(3)). Daarnaast is het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit bezig met een exploitatievergunning voor meerdere jaren voor de hele NHW, ook op basis van deze bevindingen. Hopelijk dient dit onderzoek ook als voorbeeld voor de andere fortenlinies.

De resultaten van het onderzoek en de spelregels voor de beheerders zijn vastgelegd in twee rapporten die bij het bu-

Fort Vechten. Foto Bernadette van Noort

reau van de Zoogdierverseniging besteld kunnen worden.

Herman Limpens & Eric Jansen, 2007. Vleermuisleefgebieden in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Ondersteboven van de waterlinie. Onderzoek naar gebruik door vleermuizen, knelpunten en mogelijkheden tot duurzame ontwikkeling in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Deel 1: Synopsis & Deel 2: Spelregels. Rapport 2006.54.1-2. Zoogdierverseniging VZZ, Arnhem.

Herman J.G.A., E.A. Jansen & J.J.A. Dekker, 2007. Vleermuisleefgebieden in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Ondersteboven van de waterlinie. Onderzoek naar gebruik door vleermuizen, knelpunten en mogelijkheden tot duurzame ontwikkeling in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Deel 3: Onderzoeksrapportage. Rapport 2006.054-3. Zoogdierverseniging VZZ, Arnhem.

Agenda & adressen

21 juni 2008

Kortste nacht van het Zoogdier

Leer meer over zoogdieren en de activiteiten van de Zoogdierenwerkgroep Natuurpunt.

Loods Bos t'Ename, Braambrugstraat 43, Oudenaarde/Mater, België

Starten kan de ganse dag vanaf 14.00 uur

Meer info bij de Zoogdierenwerkgroep Vlaamse

Ardennen+, Paul Van Daele: 0494-401777 of

055-239210, saripaul@skynet.be

30 augustus 2008

Europese Nacht van de Vleermuis

Zowel in Vlaanderen als in Nederland

7 september 2008

Hamsterexcursie

Bezoek aan de hamsterreservaten in Nederlands Limburg

Vertrek om 12:00 uur in café 't Plateau, Gasthuis, Bemelen, Nederland

Vanuit België vertrekken auto's om 10:30 uur vanuit Mechelen

Aanmelden voor 1 september 2008 via goedele@zoogdierenwerkgroep.be

25 oktober 2008

VLEN dag

15 november 2008

Ledenvergadering Zoogdierverseniging VZZ

22 november 2008

Beverdag Biesbosch

Ga voor actuele informatie naar onze websites www.vzz.nl en www.zoogdierenwerkgroep.be

Zoogdierverseniging VZZ

Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, Nederland

026-3705318

026-3704038 (fax)

zoogdier@vzz.nl

www.vzz.nl

Veldwerkgroep Nederland

Eric Thomassen, Middelstegeacht 28, 2312 TX Leiden, 071-5127761, erichthomassen@hetnet.nl

Materiaaldepot Veldwerkgroep

Jan Alewijn Dijkhuizen, materiaal@vzz.nl

Vleermuiswerkgroep Nederland

Anne-Jifke Haarsma, p/a Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, 023-5472583, vleermuiswerkgroepnederland@vzz.nl, www.vleermuis.net

Werkgroep Zoogdierbescherming

Marijke Drees, Steenhouderskade 80, 9718 DH Groningen, 050-5274525, zoogdierbescherming@vzz.nl

Werkgroep Boomarter Nederland

Ben van den Horn, Celsiusstraat 4, 3817 XG Amersfoort, 033-4625970, boomarterwerkgroep@vzz.nl

Werkgroep Zeezoogdieren

Jan-Willem Broekema, Brikkenwal 20, 2317 GT Leiden, j.w.broekema@inter.nl.net

Beverwerkgroep

Gerrit Kolenbrander, p/a VZZ, Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, 026-3705318, beverwerkgroep@vzz.nl

Zoogdierwerkgroep Zeeland

Nanning-Jan Honingh, Schoondijkse dijk 35, 4438 AE Driewegen, 0113-403259, nanning-jan.honingh@slz.landschapsbeheer.nl

Zoogdierwerkgroep Overijssel

Nico Driessen, p/a Natuur & Milieu Overijssel, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, 038-4250979, n.driessen@natuurmilieu.nl

Natuurpunt

Goedele Verbeylen

Coxiestraat 11, 2800 Mechelen, België

0476-590392

goedele@zoogdierenwerkgroep.be

www.zoogdierenwerkgroep.be

Zoogdierenwerkgroep

Paul Van Daele, Rekkemstraat 144, 9700 Volkegem, 0494-401777, saripaul@skynet.be

Vleermuizenwerkgroep

Alex Lefevre, Klissenhoek 85, 2290 Vorselaar, 014-516201, vleermuizenalex@yahoo.com

Het moment van... Rollin Verlinde

In deze rubriek presenteren fotografen hun meest geliefde foto en het bijbehorende verhaal. Uw inzending is welkom. Stuur deze naar redactie.zoogdier@vzz.nl of per post naar de redactie op Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem

Zonder hulpmiddelen heb je aan je zintuigen weinig. Je ziet helemaal niks, of je ogen open of dicht zijn maakt niks uit. Het ruikt vochtig, maar verder niks. Je hoort af en toe een kleine druppel in het water plonzen. Dat is alles. Een grot is voor mij alvast een verademing. Ik heb moeite in een wereld van luide muziek, sigarettenrook, geurkaarsen en -verstuivers, uitlaatgassen, voorbijrazende bromfietsen, blaffende honden en joelende mensen. Mijn batterijen laden maar op als ik enkele kilometers onder de grond zit, zaklamp uit en luisteren en kijken naar wat de meeste mensen 'niets' vinden. Ieder zijn pleziertje. Natuurlijk is het thuis moeilijk te verkopen dat ik even naar een Bulgaarse grot rijd om er naar niks te luisteren. Dus fotografeer ik vleermuizen. Dat heeft extra voordelen, de foto's worden dankbaar gebruikt in bladen als Zoogdier en ik ontmoet hartelijke mensen als Tea Ivanova, ginder letterlijk mijn gids in de duisternis. En als je toch even licht maakt, kan je dingen zien zoals op deze foto. Een groepje Grote hoefijzerneuzen, dicht bij elkaar gekropen en wachtend op de lente. Ze ademen nauwelijks, het hartje klopt traag en dat houden ze een half jaar vol. Na één foto maak ik me uit de voeten. Ze hebben ook recht op niets.

